

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

“КРЕДИТ-ИҚТИСОД” ФАКУЛЬТЕТИ

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
“Кредит-иқтисод” факультети
декани Н.Н.Обломуродов _____
“ _____ ” _____ 2016 й.

“БАНК ҲИСОБИ ВА АУДИТ” КАФЕДРАСИ

ТЎХТАЕВ ШОХИЖАХОН АЛИЖОН ЎҒЛИ

**РИСКЛАРНИ ҲИСОБГА ОЛГАН ҲОЛДА БАНК
АКТИВЛАРИНИ ВА КЎРСАТИЛАЁТГАН
ХИЗМАТЛАРНИ ОПТИМАЛ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ
ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ**

5340700– “Банк иши” таълим
йўналиши бўйича
бакалавр даражасини олиш учун

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

“Ҳимояга тавсия этилади”
“Банк ҳисоби ва аудит”
кафедраси мудири
_____ и.ф.н. Умаров З.А.
“ _____ ” _____ 2016й.

Илмий раҳбар:
_____ ўқ. Ахмедова Д.Э.
« _____ » _____ 2016й.

ТОШКЕНТ - 2016

MUNDARIJA

	KIRISH.....	3-6
I. BOB	TIJORAT BANKLARINING AKTIVLARI VA XIZMATLARINI DIVERSIFIKATSIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI.....	7-28
1.1	Bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiyalashning iqtisodiy mazmuni va zarurligi.....	7-19
1.2	Bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiyalashga risklarning ta'siri.....	20-28
II. BOB	O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA RISKLAR, AKTIVLAR HAMDAXIZMATLAR DIVERSIFIKATSIYASINING ZAMONAVIY HOLATI.....	29-48
2.1	Tijorat banklari faoliyatidagi risklar darajasining tahlili	29-37
2.2	Tijorat banklarining aktivlari va xizmatlarini diversifikatsiya darajasi	38-48
III. BOB	O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI AKTIVLARI VA XIZMATLARI, RISKLARNI HISOBGA OLGAN HOLDA, DIVERSIFIKATSIYALASHNI OPTIMALLASHTIRISHNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	49-63
3.1	Xalqaro bank amaliyotida aktivlarni boshqarishning xususiyatlari.....	49-54
3.2	O'zbekiston tijorat banklari aktivlarini va xizmatlarini diversifikatsiya qilishning takomillashtirish yo'llari.....	55-63
	XULOSA.....	64-66
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	67-71

KIRISH

Bitiruvmalakaviyishiningdolzarbli.Mamlakatimizdabanktiziminirivojlanti rishvaislohetishmasalasi alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda.

Amalga oshirilgan choratadbirlarnatijasidabanklarning resurs bazasini kengaytib, mustahkamlanmoqda,

ulartomonidankor'satilayotgan xizmatlarsifatini yaxshilash moqda. Ma'lumki,

O'zbekiston Respublikasimustaqilligidanso'ng,

o'tgan qisqavaqt mobaynidabanksohasirivojlanishi uchun kattaimkoniyatlaryaratildi,

tijorat banklarining faoliyatini shu buqisqadavrdakutilgandan ham unumli roq tarzdata ko millashdi.

Tijorat banklarining takomillashishining asosiy sabablaridan biri,

O'zbekiston Respublikasining jahon xo'jaligidagi ishtirokisal mog' ioshib,

xalqaro iqtisodiy munosabatlarko'lamini kengaytib borayotganidir.

Bozoriqtisodiyotini ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga keng miqyosda kirib borayotgan hozirgi sharoitdabanktizimiga,

ushbu tizimda boshqaruv jarayonlarini zamonaviy talablarasosidatakomillashtirishga bo'lgan talab yanada kuchaymoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 6 mayda qabul qilingan «Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va resurs bazasini shakllantirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-2344-sonli Qarori talablariga muvofiq, tijorat banklari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish tizimini xalqaro andoza va me'yorlar, jumladan, bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasining yangi tavsiyalari (Bazel III) asosida takomillashtirish; banklarning kapitallashuv darajasi va likvidligini yanada oshirish, depozit bazasini kengaytirish va diversifikatsiyalash, aktivlar, jumladan, kredit portfeli sifatini yanada yaxshilash orqali bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, banklarning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi rolini yanada kuchaytirish, ularning investitsion jarayonlardagi ishtirokini kengaytirib boorish, ko'rsatilayotgan bank xizmatlari turlarini ko'paytirish va sifatini yanada yaxshilash, xususan, bank infratuzilmasini rivojlantirish, ayniqsa, qishloq joylarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini

keng qo'llagan holda masofadan turib bank xizmatlarini ko'rsatish ko'lamlarini yanada kengaytirish muxim vazifalardan ekanligi belgilab berildi.¹

Natijada 2015 yil yakuni bo'yicha bank tizimi kapitalining etarlilik darajasi qariyb 23,6 foizni, shuningdek, likvidlik darajasi 64,5 foizni tashkil etdi. Kapital etarlilik ko'rsatkichi umumiy qabul qilingan xalqaro standartlardan 3 marta, bank likvidligi esa 2 marta ko'pdir. Xususan, tijorat banklarining jami aktivlari 2015 yilda 2014 yilga nisbatan 25,1 foizdan ziyodgao'sib, 2016 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra, 65,2 trln. so'mni tashkil etdi. Shu jumladan, tijorat banklari kredit qo'yilmalarining umumiy hajmi 2015 yilda 27,3 foizgaoshib, 2016 yilning 1 yanvar holatiga 42,7 trln. so'mni tashkil etdi.²

Mazkur vazifalarni amalgaoshirish uchun tijorat banklari aktivlarini boshqarish samaradorligini oshirish, daromadlarining barqaror o'sishi va rentabellik ko'rsatkichlarini yaxshilanishini ta'minlash va ularni takomillashtirib boorish, shuningdek aktivlarni tarkibiy jihatdan diversifikatsiyalash va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish talab etiladi.

Bujarayonlarniyanadamustahkamlashrespublikamiztijoratbanklariningrisklar inito'g'ribaholashvasamaraliboshqarishroliniimkoniyatdarajasidaoshirishnitaqozoe tadi.

Harqandayiqtisodiyfaoliyatfoydaolishgaqaratilganidektijoratbanklarifaoliyatidako'zlangannatija – bubirinchinavbatdafoydaolishdir.

Uesaalbattariskbilanbog'liqbo'ladi.

Risktadbirkorlikfaoliyatiningengasosiyelementlaridanbirihisoblanib,

ukengma'nogaegabo'lganko'pqirralitushunchadir.

Shuninguchunbankfaoliyatiningamaradorligigaerishish,

uningmoliyaviybarqarorliginита'minlashuchuniqtisodiyotdagimavjudrisklar,

ularningbankfaoliyatigata'sirqilishtomonlarinichuquro'rganibchiqishzarur,

bungaTijoratbanklari

esarisklarniminimallashtirishgaqaratilganriskstrategiyasiniishlabchiqishorqalierishi

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va resurs bazasini shakllantirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida»gi 2015 yil 6 maydagi PQ-2344-sonli Qarori.

²2015 yilda Pul-kredit sohasidagi vaziyat va monetar siyosatning 2016 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari.

shumkin. Bankbajaradigan operatsiyalarning samaradorligini aniqlayolish, bankning kredit, investitsiya, valyutasiyosatiboshqafaoliyatlari bo'yicha optimal qarorlar qilishga erishish, mijozlarning xohajlik faoliyat va ularning moliyaviy ahvoli, tarmoqlar faoliyatining xususiyatlarini boshqalarni bilish lozim. Bizga ma'lumki bankning aktiv operatsiyalari tarkibida kredit operatsiyalari sezilarli darajada yirik salmoqqa ega. Bu esa banklarning kredit operatsiyalari bilan bogliq risklarni o'rganishni taqozo etadi. Kredit risklarini kamaytirishning eng samarali yo'llaridan biri bankning kredit resurslarini yig'ish va ularni foydalanish bo'yicha diversifikatsiya o'tkazishdir. Shunda kelib chiqqan holda bankning kredit portfelining diversifikatsiyasi bankning ba'zi mijozlardan ko'rgan zararlarni boshqa mijozlardan ko'rgan daromad hisobida kompensatsiya qilishni beradi.

Tijorat bankining sezilarli miqdordagi resurslarining biri yoki bir nechta mijozlar faoliyati uchun yo'naltirish bank uchun juda katta riskni yuzaga keltirishiga olib keladi. Chunki yirik miqdordagi bank resursini olgan xohajlik sub'ektining moliyaviy ahvolini yomonlashuvi, uning to'lovga loyiq qat'illigini talab qilishiga, olingan kreditlar va ular bo'yicha foizlar stavkasini bankga qaytib to'lanishida kattamumolartug'ildirish mumkin. Shuning uchun ham tijorat banklari hozirgi sharoitda risklarni hisobga olgan holda bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarni optimal diversifikatsiya qilish yo'llarini ishlab chiqishi zarur, bu esa ularning samarali va barqaror faoliyatini ta'minlovchi omil sifatida xizmat qiladi.

Bitiruv malakaviy ishining obyektini sifatida O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan tijorat banklari moliyaviy hisobotlaridan foydalanildi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi tijorat banklari faoliyatida risklarni hisobga olgan holda bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini optimal diversifikatsiya qilish yo'llarini aniqlash va ularni tadbiiq qilish yuzasidan nazariy va amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iboratdir.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib bitiruv malakaviy ishida quyidagi **vazifalar** belgilandi:

- O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari aktivlarini tarkibi va ularni boshqarishni amaldagi holatini tahlil etish.
- tijorat banklari aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiya darajasini o'rganish va ularga baho berish;
- bank aktivlari va xizmatlarini risklilik darajasini o'rganish asosida ularni kamytirish va banklar faoliyati samaradorligini oshirishni asoslab berish;
- risklarni hisobgaolgan holda bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarni optimal diversifikatsiya qilish yo'llarni aniqlash hamda xulosa va takliflar berish;

Bitiruv malakaviy ishining tarkibi: kirish, uchta bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati kabi qismlardan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining kirish qismida tijorat banklari aktivlari hamda xizmatlari tarkibi va ularni diversifikatsiyalash banklar faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligi va dolzarbligi asoslab berilgan.

Bitiruv malakaviy ishining birinchi bobida tijorat banklari faoliyatida aktivlar hamda ular ko'rsatayotgan xizmatlarni diversifikatsiyalashning mohiyati yoritilgan.

Bitiruv malakaviy ishining ikkinchi bobida O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari faoliyatida risklar hamda aktivlar va ko'rsatayotgan xizmatlarni diversifikatsiyalashning amaldagi holati amaliy ma'lumotlar asosida tahlil qilingan.

Bitiruv malakaviy ishining uchinchi bobida O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari aktivlari va xizmatlarini, risklarni hisobgaolgan holda, diversifikatsiyalashni optimallashtirishning rivojlantirish istiqbollari, shuningdek tegishli xulosa va tavsiyalar berilgan.

Bitiruv malakaviy ishining xulosa qismida mavzuni mukammal o'rganish jarayonida ilmiy va amaliy izlanishlardan kelib chiqib bildirilgan xulosaviy fikr hamda tavsiyalar o'z ifodasini topgan.

I.BOB. TIJORAT BANKLARINING AKTIVLARI VA XIZMATLARINI DIVERSIFIKATSIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiyalashning iqtisodiy mazmuni va zarurligi.

Bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiya qilishning zarurligi masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, har doim xam bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarinisifat ko'rsatkichlaridan kelib chiqib ularni yuz foizli to'g'ri baholashning iloji yo'q chunki ularning tarkibiy va sifat jihatdan o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar soni juda ko'p. Shunday hollardaaktivlar va ko'rsatilayotgan xizmatlarnitarkibiy tuzilishini doimiy optimallashtirish bunday muammolarni kelib chiqishini oldini oladi, chunki, aktivlar va ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini xar xillashtirish natijasida ular bilan bo'g'liq risklar ham taqsimlanadi. Shuning uchun, diversifikatsiyaaktivlar tarkibini optimallashtirish uchun eng keng tarqalgan yo'llardan biri bo'lib xizmat qiladi. Aktivlar tarkibini diversifikatsiyasi ularni tarkibiy jihatdan turli sohalar va yo'nalishlarga bo'lishni nazarda tutadi bu esao'z navbatida ular bilan bog'liq risklarni kamaytirish uchun xizmat qiladi.

Bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiyalash deganda bank aktivlarini tarkibiy tuzilishi jihatidan va ularning har bir elementi bo'yichaajratilishini shuningdek ko'rsatilayotgan xizmatlarniturli xillashtirish tushiniladi. Bunda diversifikatsiyalash har xil ob'ektlar, joylar, sanoat, bozorlar,muddatlar bo'yichaamalgaoshirilishi mumkin.. Diversifikatsiya risklarni kamaytirish uchun eng oqilona vaarzon yo'lidir. Bu har xil turdagi salbiy oqibatlarini bartaraf qilish uchun ishlatiladi va ma'lum darajada, risklarni ayrim turdagi kontsentratsiyasini kamaytirish uchun xizmat qiladi. Aktivlarni diversifikatsiya qilganda uning har bir elementlari xususiyatidan kelib chiqqan

xolda diversifikatsiyalash maqsadga muvofiqdir. Misol uchun aktivlar tarkibida eng yirik ulushga ega bo'lgan kreditni olib qaraydigan bo'lsak uni muddatiga ko'ra: uzoq va qisqa muddatiga ajratib; sohasiga qarab: sanoatga, qishloq xo'jaligiga, qurilishga, IT texnologiyalarga va b; ajratiladigan kredit miqdoriga qarab yirik, o'rta va yirik bo'lmagan, ta'minotiga ko'ra va h.k. ularni diversifikatsiyalash mumkin.

Shunday qilib, diversifikatsiyalash natijasida zarar xavfi konsentratsiyasi kamayadi yuqotish mumkin bo'lgan miqdor yoki xavf barcha faoliyati o'rtasida qayta taqsimlanadi. Xorijiy valyuta portfeli diversifikatsiyasida valyuta yoki "valyutalar savatini" tushunchasi manipulyatsiyasi bir necha turdagi tashqi savdooperatsiyalarini amalga oshirish uchun variantni beradi. Shunday qilib, bir valyuta salbiy qayta baholash potentsialidan zararlar boshqa bir xorijiy valyutani ijobiy qayta baholanishi hisobidan qoplanadi. Kredit portfeli diversifikatsiyasi kredit xavfi konsentratsiyasini kamaytirish qaratilgan. Odatda, kredit portfeli diversifikatsiyasi kredit cheklovlarini maksimal tashkil etish orqali cheklangan kredit operatsiyalari bilan birgalikda amalga oshiriladi. qimmatli qog'ozlar portfeli diversifikatsiyasi kredit portfelinin diversifikatsiyasiga o'xshash amal qiladi va qaytish, bozor stavkasini ta'minlash bilan bo'g'liq shuningdek qimmatli qog'ozlar portfelinin shakllantirayotganimizda quyidagilarga etibor berishimiz kerak: qimmatli qog'ozlarning turiga, ularning muddatiga, qaysi sohaga tegishli ekanligiga shuningdek qimmatli qog'ozni emmisiya qilgan shaxslarga, shularni barchasini hisobga olgan holda qimmatli qog'ozlar portfelinin shakllantirsak ular bo'yicha xavf darajasi ham keskin pasayadi. Real investitsiyalar diversifikatsiyasi investitsiya loyihasining umumiy xavfini kamaytirish uchun yordam beradi, muqobil tarmoq va mintaqaviy markazida, bir necha sarmoyaviy loyihalarni hisobga olgan holda investitsiya loyihasini kiritish bu investitsiya loyihasini samardorligini oshirishga xizmat qiladi. Bank o'z va jalb qilingan mablag'lari hisobidan faoliyat yurituvchi asosiy maqsadi daromad olishga qaratilgan tashkilot hisoblanadi. Bizga ma'lumki daromad esa aktiv operatsiyalar hisobiga shakllanadi. Shunday ekan bank aktivlarini diversifikatsiya qilish va aktivlar bilan bo'g'liq

risklarni kamaytirish bankning o'z oldiga qo'ygan vazifalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shunday qilib, bank aktivlarini diversifikatsiya qilish zarur hisoblanadi, chunki ular bilan bog'liq risklarni diversifikatsiya orqali taqsimlashdan boshqa optimal yechim mavjud emas. Kuzatishlar shuni ko'rsatayotgani 8 xil aktivlar iborat portfeldagi muayyan xatarni 80% gacha bartaraf etish mumkin; aktivlari 15 turdagi portfelni esa 90% gacha. Buning sababi diversifikatsiya ya'ni har xillash tirish orqali risklarni taqsimlash hisoblanadi. Diversifikatsiya turli sohalarda, kompaniyalarning aktivlari uchun turli xil xavf mavjud bo'lgan hollarda oqilona aktivlarni samarali boshqarish metodi hisoblanadi. Shunday qilib sohalaridagi diversifikatsiya xavfni sezilarli kamaytirishga olib keladi, bir necha vositalari bilan ishlashda to'g'ri xarajatlar ko'payadi lekin diversifikatsiyani samarasi daromadlarni sezilarli darajada oshirishiga ta'sir qiladi bu albatta risklarni kamayishi hisobiga amalga oshadi. Shunday qilib, aktivlarni ko'p tarmoqli portfelni o'rtacha bank xatarlarini sezilarli kamaytiradi. Bizga ma'lum risk bilan daromad orasidagi to'g'ri bog'liqlik mavjud shunday ekan risk qancha o'lsa u bilan bog'liq kutilayotgan foyda miqdori shuncha katta bo'ladi. To'g'ri tanlangan diversifikatsiya yo'li esa mana shu foydani optimal darajasini olish imkonini beradi.

Buyuk fransuz olimi va faylasufi Rene Dekard shunday degan edi: O'zingiz o'rganayotgan muammoni qo'linigizdan kelganicha va sizga keragicha bo'limlarga bo'lib chiqing, toki, sizga uni hal etish oson bo'lsin. Muallifning bu tavsiyasi bizning tadqiqot qilayotgan masalanizga mos kelgani uchun, biz bu fikrni keltirdik, biz izlanishlarimiz asosida masalani oydinlashtirish maqsadida quyidagi yo'nalishlarga to'xtash zarur degan xulosaga keldik. Avvalambor diversifikatsiya bu o'zi nima?

Diversifikatsiya so'zi lotincha so'z bo'lib, "diersus" har xil, "sasere" qilish, ya'ni turli tumanlashtirish degan ma'noni bildiradi.³ Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, diversifikatsiya so'zining mohiyati ko'pgina mualliflar tomonidan turlicha tahlil qilinadi.

³Dictionary.com

Har bir sohani tahlil qilganda diversifikatsiyaning shu sohaga ta'luqli tomonini ko'rib o'tishga harakat qilinadi, ba'zi olimlar diversifikatsiyani bozor toppish maqsadida firmalarning asosiy faoliyatidan tashqari ish olib borish sohasidagi marketing faoliyatining strategiyasi deb bilishadi. Masalan, Konoplinskiy V. va FillinaA. larning fikricha "Diversifikatsiya – firmaning asosiy faoliyatidan tashqari yangi faoliyat turini o'zlashtirish borasidaolib boradigan yangi marketing strategiyasidir".⁴ Diversifikatsiya darajasi firmaning asosiy va qo'shimcha faoliyat turlari obyektlari orasidagi nisbati. Firmaning tarmoqlar miqyosida mustaqil faoliyat turlari mavjudligi bilan o'lchanadi. Diversifikatsiyaning maqsadi bozor konyunkturasi o'zgarishini o'z vaqtida ilg'ay olish va korxonaning iqtisodiy faoliyatini barqarorlashtirishdan iborat. Konoplinskiy V. va FillinaA. larning bergan ta'rifi firmalar faoliyatini boshqarishda ularning bozorda bo'ladigan o'zgarishlar: Konyunkturao'zgarishi, yangi texnika va texnologiya, fan yutuqlarini joriy qilish jarayonlarini inobatgaolgan holda faoliyat ko'rsatishi lozimligi ta'kidlanadi.⁵ Bu mualliflar tomonidan berilgan ta'rifda diversifikatsiyaga korxonaning asosiy faoliyatidan tashqaridaolib boriluvchi jarayon sifatida ikkinchi darajali faoliyat sifatida qaraladi. Bizning fikrimizcha diversifikatsiyalash usulini asosiy faoliyatdan tashqarida emas, balki asosiy faoliyatni amalgaoshirish jarayoni davomida qo'llab bozorni o'rganib, usullarni amalgaoshirib borish firma faoliyatini samaradorligini ta'minlashgaolib kelishi mumkin.

Amerikalik iqtisodchi Fredrik S. Mishkin "diversifikatsiya - birdan ortiq aktivlarga ega bo'lishdir".⁶ degan qisqacha ta'rifni beradi. Diversifikatsiyaga berilgan bunday ta'rif bizning fikrimizchaasl mohiyati jihatidan boshqa mualliflarning fikrlariga nisbattan ochiqroq bo'lsada, uning mohiyatini cheklagan holda bir tomonlama ifodalaydi. Maxsus adabiyotlarda diversifikatsiya so'zi riskni kamaytirish hisobigaolib boriladigan faoliyat bo'lib, bosqichma – bosqich mayda

⁴Конплицкий В. Филина А. "Это бизнес толковый словарь экономических терминов", Киев "Альтепрес", 2006, 69-б.

⁵Конплицкий В. Филина А. "Это бизнес толковый словарь экономических терминов", Киев "Альтепрес", 2006, 70-б.

⁶Frederic S. Mishkin "The Economics of Money, Banking, and Financial Markets" 2007

bo'laklarga bo'lib olib borish, tahlil qilish degan ma'noni beradi degan xulosalarni uchratish mumkin. Shu jihatdan, professor L.Lopatnikov tomonidan berilgan ta'rif diversifikatsiya tushunchasini kengroq ochib berishga qaratilgan deb tushunamiz, uning fikricha, "diversifikatsiya, bu – investitsiya va boshqa resurslarni turli xil tovar ishlab chiqarish va har xil xizmat ko'rsatish sohalari bo'yicha faoliyat ko'rsatuvchi yo'nalishlarga taqsimlash orqali firmaning riskini kamaytirish strategiyasidir. Yuqori diversifikatsiyalangan firmalar konglomerantlar deyiladi".⁷

Riskni kamaytirish maqsadida investitsiya va boshqa mablag'larni bir necha yo'nalishlar bo'yicha taqsimlab chiqish deb ta'riflash diversifikatsiya mohiyatini to'liq bo'lmasada boshqa keltirilgan fikrlarga nisbatan aniqroq ifodalashi mumkin. Diversifikatsiyaning mohiyatini ochib berishda iqtisodchi Mishkevich M.V. tomonidan keltirilgan ta'rif professor L.Lopatnikovning fikriga mos kelmasligi bilan ajralib turadi. Uning fikricha diversifikatsiya bu korxonani qayta iqtisoslashtirish, ishlab chiqarishga moslashtirishdan iborat deb ta'riflaydi. "Diversifikatsiya, bu – korxonaning faoliyat sohasini o'zgartirish, ishlab chiqarishni maydalashtirish, korxonalarni aholi ehtiyoji uchun zarur mahsulotlarni ishlab chiqarishga o'tkazishdir".⁸

Ba'zi iqtisodchilar tomonidan bank faoliyatida diversifikatsiyaga bir tomonlama ta'rif berilganini uchratish mumkin. Masalan, V.Konoplinskiy, A. Fillina "Bank diversifikatsiyasi, bu:

- Kredit riskini qisqartirish;
- Ssuda portfelini muvofiqlashtirish maqsadida bank aktivlarini imkoniyati boricha ko'p sonli mijozlar o'rtasida taqsimlash demakdir", degan ta'rifni berishadi.

Diversifikatsiya so'zini faqat korxonalar va firmalar faoliyati bilan bog'liq deb tasavvur qilish va ifodalash bu so'zni mohiyatini ochishda ma'lu bir chegaralanishlarga olib kelishini ko'rsatmoqda. Bizning fikrimizcha diversifikatsiya usuli nafaqat firma faoliyatida balki, iqtisodiyotning barcha

⁷Лопатников Л. "Экономика- математический словарь" М. АВ.Ф 1996, 124-б.

⁸Мишкевич М.В. и др. "Словарь- справочник по современной экономике" Минск, "Высшая школа", 1998

sohalarida barcha huquqiy va jismoniy shaxslar faoliyati davomida, ular faoliyatida mavjud risklarni kamaytirib ma'lum samaradorlik va yuqori daromad olish usuli sifatida qo'llanilishi mumkin. Shu bois diversifikatsiyaning umuman mohiyatini va tadqiqot qilinayorgan soha bo'yicha bu usulning qo'llanilish imkoniyatini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bank ishida diversifikatsiyalashni qo'llash masalasiga kelsak bank faoliyatining turli sohalari uchun diversifikatsiya usuli mos keladi. Bu usulni qo'llash banklarning passiv, aktiv va boshqaoperatsiyalari sohasidao'z samarasini ko'rsatadi.

1-rasm. Tijorat banklari aktivlarini guruxlash⁹

Bank faoliyatida diversifikatsiyao'tkazish faqat bank aktivlarini joylashtirishni o'z ichigaolmasdan bankning barcha faoliyati bilan bog'liq jarayonlardagi risklarni kamaytirish sohasida qo'llaniladigan usul bo'lib, uni nafaqat bank aktivlarini joylashtirish bo'yicha, balki banklar tomonidan resurslarni jalb qilish, mijozlarning o'rni, bankning umumiy strategiyasini olib borish hamda bank ko'rsatayotgan xizmatlari va boshqa sohalarda ham qo'llash mumkin.

Shu sababli diversifikatsiyaning bank ishida ishlatilishi bu bankning passiv operatsiyalarida bank jalb qiladgan mablag'lar, turli tarmoqlar, ko'p sonli jamg'armachilar tomonidan bo'lishni taqazo qilsa, bank aktiv, kredit,

⁹Rasm muallif tomonidan tayyorlangan

investitsiyalash operatsiyalarini bajarganda pul mablag'larini turli taqmoq, sohaga kam miqdorda ko'p sonli mijozlarga taqsimlashni ko'zga tutadi. Mablag'larni yuqoridagi usul bilan taqsimlashdan asosiy maqsad, mablag'larning qaytib kelmasligi bilan bog'liq risklarning oldini olish, ularni kamaytirishga imtilishdan iborat. Bankning passiv operatsiyalari bo'yicha diversifikatsiyao'tkazilishi bankning kredit potensialining mustahkamlanishini ta'minlaydi. Bank resurslarining asosiy summasining sanoqli mijozlarga to'g'ri kelishi va shu mijozlarning moliyaviy ahvolidan yomonlashuvi natijasida ularning bankdan ko'p miqdarda o'z depozitlarini qaytarib olishi natijasida banklarning resurs bazasining kamayishiga, bu o'z navbatida tijorat banklarining kredit potensialining zaiflashuviga olib keladi.

Bozoriqtisodiyotisharoitidabanklarfaoliyatidaularningxizmatlarinio'rganish masalasi asosiy vazifalardan bir bo'lib qolmoqda.

Harqanday bank hozirgi moliyaviy bozorning yuqoridarajadari vojlani shibilaniqtisodiy barqarorlik bo'lgandahamma'lum jiddiy qiyinchiliklarni engib o'tishga o'g'ri keladi.

Lekin inflyasiyadarajasi yuqori va bozoriqtisodiyotigao'tishsharoitidabutashqiomillar tijorat banklarimoliyaviy tarkibi gata'sir qilib, xizmatlarini sifatli tashkilotishni birinchi darajaga qo'y moqda.

Bank xizmatlaribilan qondiriladigan moliyaviy ehtiyojlardastlabki ishlabchiqaris hvasaxsiy ehtiyojlarning hosilasi, ya'ni kila mchi ehtiyojlar bo'lib hisoblanadi. Albatta, bank xizmatlarini qondiradigan ehtiyojlar juda turli-xildir. Bu ishlabchiqaris ehtiyojlari (bank krediti orqali ishlabchiqarishni kengaytirish, moletkazib beruvchilar va xaridorlar bilan hisob-kitoblarni tizim orqali ishlabchiqarish huzluksizligini ta'minlash) va shaxsiy ehtiyojlar (aktivlardan olinadigan daromadlar hisobiga boshqa ehtiyojlarni qondiradigan, pullar va boshqa boyliklarni omonatdayokibank seyfida saqlash orqali xavfsizligini ta'minlash, ulardan foizli daromadlarga egabo'lish va boshq.) bo'lishi mumkin. Lekin barcha aytibo'tilgan ehtiyojlar bevosita bank xizmatlaribilan qondirilishi mumkin emas. Bank xizmatlaridastlabki ishlabchiqarish va shaxsiy ehtiyojlarni emas, balki ularning hosilasi bo'lgan moliyaviy ehtiyojlarni qondiradi.

Bukreditmuassasalar o'rtasidamijozlarning mablag'lari uchun kurashib o'tish mahsulotlarini o'tkazish bo'yicha raqobatnik kuchaytiradi.

Bank xizmatlarida gendatijorat banklarining tezkor va strategik faoliyatini hamdama maralib oshqarish bilan bevosita bog'liq bo'lgan harakatlarni majmuasitushuniladi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston banklari o'z xizmatlarini etarlicha darajada shakllantirishga erishdi.

Biroq, banklar o'rtasidagi raqobat kurashi ularni qo'shimcha mijozlar jalbetish hamdako'rsatila yotgan xizmatlar doirasiga sifatini kengaytirish uchun yangi choyondashishga undamoqda.

Banklardamijozlarga ko'rsatiladigan bank xizmatitushunchasi, uning bank operatsiyasi va bank mahsulotitushunchalarit o'g'risidato'xtalibo'tmoqchimiz.

Mahalliy va xorijiy adabiyotlarni o'rganish asosida bank xizmatlarini mazmunini ochib berishga harakat qilamiz.

Bank xizmatlarining mohiyatini ochib berishda uning xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasbetadi.

Bank xizmatini bir qator o'ziga xos quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi:

1. Mavhumlik
2. Xizmatning manbada najratilmasligi
3. Xizmatlar sifatining bebarqarorligi (bir xilda emasligi)
4. Bank xizmatlarining saqlanmasligi;
5. Bank xizmat ko'rsatishining shartnomaviyligi;
6. Bank xizmat kursatishining pul bilan bog'liqligi;
7. Bank xizmatlar bilan qondiriladigan xizmatlarning ikkilamchiligi.

1. Mavxumlik konsepsiyasi ikkita monlamaxarakterga ega. Birinchidan, boshqa xizmatlarkabi bank xizmatlarini mijozlar ulardan foydalanishga chaularni sezish, ko'rish va baholash mumkin emas. Buning sababishi shuki, xizmatlar moddiy asosga ega emas.

Shu sababli iste'molchilar xizmat ko'rsatishning moddiy unsurlariga kattae'tibor beradilar – bank uskunasi, xizmat ko'rsatayotgan personalning tashqiro'q rinishiga,

bankimijigavabanktomonidanko‘rsatilayotganxizmatlarhaqidabilvositaaxborotberis himumkinbo‘lganboshqalarga.

Ikkinchidan,

bankxizmatiningxususiyatibo‘libularniqabulqilishgakiyinligihisoblanadi.

Boshqako‘pxizmatlardanfarqliravishdabanklardaxizmatko‘rsatishiste’molchilardan ma’lumsaviyavata’limdarajasinitalabqiladi.

2. Xizmatlarningmanbasidanajratilmasligi.

Xizmatuni

ko‘rsatuvchidanajralganholdamavjudbo‘lmaydi.

Xizmatlarning

manbalaribo‘libinsonlaryokimashinalarbo‘lishimumkin.

Bankxizmatlarietarlitajribavamalakagaegabo‘lganbank

xodimlaritomonidanko‘rsatiladi.

Oxirgipaytlardazamonaviybanktiziminingrivojlanishivatexnikjihattantaraqqiyetish ibilankxizmatlariningmanbasibo‘libko‘proqelektronvositalarxizmatqilmoqda.

Mijozlarningo‘zigaxizmatko‘rsatuvchibankxizmatlaridanelektronkanallarorqalifoy dalanishimkoniyatipaydobo‘ldi.

Lekinpersonalaloqahozirhamko‘pbankxizmatlaridanfoydalanishdazaruriyshartbo‘li bqolmoqda.

3.

Xizmatlarsifatiningbebarqarorligi.

Ko‘pbankmuassasalarimijozlargaxizmatlarningo‘xshashyokihattokibirxilyig‘indisi nitaklifqilishlarigaqaramaybankmahsulotlariningmutloqbixilligigaerishibbo‘lmayd i.

Bubirinchinavbatdamijozlarningturlidarajajagitexnikvakommunikatsionta’minotga egabo‘lganbankxodimlaribilanintensivmuloqatdabo‘lishiniko‘zdatutuvchiavtomatl ashtirilmaganxizmatlargaategishlidir. Bundantashqari, bittaxodimvaziyat, kayfiyat, o‘zinixisqilishivaboshqalargabog‘liqholdaxizmatko‘rsatishningharxildarajasiniko‘r satishimumkin.

4.

Bankxizmatlaribahosiningbeqarorligi.

Banklardaxizmatlarningbahosio‘zgaribturadi,

ya’nifoizstavka,

diskontkursvakotirovkalarnima’lumdavvrda,

kunlardayokihattokunningturlisoatlaridao‘zgaribturishimumkin.

SHuninguchunyuqoritalabdavrlaridanavbatlarningbo‘lmasligiuchunbankqandaycho
ra-tadbirlarniko‘rishiniavvaldanrejalashtirishilozim:

boshqabo‘limlardanqo‘shimchaxodimlarnijalqbqilish,
avtomatizatsiyavositalaridanfoydalanishvaboshqalar.

5. Bankxizmatko‘rsatishningshartnomalixaraktergaega.
“Banklarvabankfaoliyatito‘g‘risida” giqonunning 31-
moddasigamuvofiqbankxizmatlariniko‘rsatishda,
mijozlarvabanklaro‘rtasidafuqarolik-
huquqiyshartnomalarningtuzilishiniko‘zdatutadi.
Xizmatko‘rsatishningshartnomalixarakterimijozgabankxizmatlariningmazmunivaul
arniko‘rsatishningshartnomaviyshartlariningbatafsiltushuntirishzaruriyatiniyuzagak
eltiradi.

6. Bankxizmatlarinipullarbilanbog‘liqligi.
Bankxizmatlariniko‘rsatishpullarvaularningshakllari (korxonalar,
tijoratbanklariningpullari,naqdpul, buxgalteriyayozuvlariyokito‘lov-hisob-
kitobhujjatlariko‘rinishidagiMarkaziybankpullari) foydalanishbilanbog‘liqdir.

7. Qondirilayotganehtiyojlarningikkilamchiligi. Ma’lumki,
bankxizmallaribilanqondiriladiganmoliyaviyextiyojlarikkilamchi,
dastlabkiishlabchiqarishvashaxsiyehtiyojlarninghosilasibo‘libhisoblanadi.
Buhamishlabchiqarishextiyojlari (bankkreditiasosidaishlabchiqarishnikengaytirish,
moletkazibberuvchilarvaharidorlarhisob-
kitoblartizimiyordamidaishlabchiqarishninguzluksizliginita’minlash)
shaxsiyehtiyojlar (aktivlardanolinadigandaromadlarhisobigahtiyojlarniqondirish,
pullarvaboshqaboyliklarniomonatdayokibankseyfidasaqlashorqaliularningxavfsizli
ginita’minlashvaboshqalar) bo‘lishimumkin.
Bankxizmatlaridastlabkiishlabchiqarishvashaxsiyehtiyojlarniemas,
balkiularninghosilasibo‘lganmoliyaviyehtiyojlarniqondiradi.
Natijadabankxizmatlarimijozlarningehtiyojlarinibevositaqondiruvchimoddiyboylik
vaxizmatlargajobadorlikjihadanyutqizadi.

Bukreditmuassasalarining mijozlar pul mablag'larini keng jalb qilish uchun raqobatkorlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan maqsadlarini o'z ichiga olgan tashkilotlarning faoliyatini o'zlashtirish bo'yicha vazifa sinim urakkablashtiradi.

Bank xizmati – bank operatsiyalarini o'zlashtirishni optimallashtiruvchi nazariy, texnologik, moliyaviy, intellektual va professional bank faoliyatidir.

Bank xizmati haqiqatdan ham bank faoliyatini majmuasidir.

Mijozlarning bank faoliyatiga bog'liq talablarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan xizmatlar ardir.

Shubundan bir qatordagi bank xizmat tushunchasiga bank operatsiyalarini optimallashtirishni ham muhim element sifatida kiritildi,

chunki banklar xizmatning uyokib turini tanlashda ushbu operatsiyaning samaradorligi

, qulayligi va sifatli darajasiga e'tibor berishlar va ushbu ko'rsatkichlarining raqobatbardoshligini ta'minlash asos hisoblanishini hisetmoqlar ilozim.

Tijorat banklar xizmatlarini ularning iqtisodiy mazmuniga va ko'zlangan maqsadga ko'ra ikki yirik guruhga bo'lish mumkin:

1.

Ma'lum darajadagi bankning likvidligini saqlab turish uchun bajariladigan xizmatlar.

2. Daromad olish maqsadida bajariladigan xizmatlar.

Ushbu ikki xizmatlarga guruh o'rtasida ma'lum nisbat mavjud bo'lib, ular bank faoliyatini sifat jihatidan ma'lum darajada ta'minlab turish imkonini beradi.

Banklik vidligini ta'minlash maqsadida bajariladigan xizmatlarning ba'zilar bankka daromad keltirsada,

ular mavjudligini sabab bank umumiylik vidligini ma'lum darajada saqlab turishdan iboratdir.

Xalqaro bank kamaliyotidagi tijorat banklaritomonidanki ko'rsatilayotgan xizmatlarning

600 dan ortiq tur mavjud. O'zbekiston Respublikasidagi tijorat banklaritomonidan mijozlarga 50

dan ortiq bank xizmat turlari taklif etiladi.

Banklarimiz taklif etilayotgan xizmatlar bo'yicha talablar mustaqil belgilanadivaular xilma-xildir. SHuning uchun talablar o'zgarishi bilan bank xizmatlari,

operatsiyalarivamahsulotlarivo‘zaro chambarchas ravishdabir-
birlaribilanbog‘liqbo‘lgantushunchalardaniboratdir.

Bankmijozlaritomonidanushbulargatalabningmavjudligiengasosiy masalalardanbiri
dir. Buesao‘znavbatidabankxizmatlaribozoriningmavjudliginie’tirofetadi.

Iqtisodiyadabiyotlardabankxizmatlariniturlimezonlarbo‘yichatasniflashmumki
n: Jumladan:

a) mijozlarehtiyojlariniqondirishgayo‘naltirilishijihatidan:

- to‘g‘rixizmatlar (direct dervices),
bevositamijozlarninghtiyojlariniqondiradimasalan, to‘lovlarnio‘tkazish,
hisobvaraqqochish, investitsionxizmatlar;

- bilvositaxizmatlari (related services),
mijozlargataqdimetilishibilanulargaqulayliktug‘diradiganvafoydalibankxizmatlarib
o‘lib, ularga (kliringxizmatlari, homebanking, maslahatxizmatlari,
plastikkartochkalar),

Nazariyjihatdanmurakkablikdarajasibo‘yichabankxizmatlarivamahsulotlariniq
uyidagidarajalargabo‘lishmumkin:

1- darajalimahsulotlarvaxizmatlar –
ko‘pchilikiste‘molqiluvchivafoydalanuvchibankxizmatlari (kreditlash,
depozitlarjalbqilish, kliringxizmatlarivaboshqalar),

2- darajalimahsulotlarvaxizmatlar –
maxsustayorgarlikkaegabankxodimlarinitalabqiluvchixizmatlar
(aktivlarniboshqarish, investitsionxizmatlar);

3- darajalimahsulotlarvaxizmatlar,
professionalbilimlarvatajribanitalabqiluvchixizmatlarbo‘lib,
ulargakorporativmoliya, turliaktivlarniboshqarish.

4 - darajalimahsulotlarvaxizmatlar, moliyanirejalashtirish,
moliyainjeneriyasisohasidagimaxsusbilimlarnitalabqiluvchixizmatlarhisoblanadi.

Bankxizmatlaribozori –
mijozlartalabiniqondirishgaqaratilganbankxizmatigabo‘lgantalabvataklifningshakll
anishsohasi.

inazorat qilish va operatsiyalar o'tkazilishini markazlashtirish imkonini beradi. Xorijban
k xizmatlari bozori nigo'lovlar va banklararo hisob-
kitoblarni tashkilotish sohasida giraqobatbardosh xususiyatlaribo'lib,
o'tkazishlarining operativliligivatezkorligi, informatsion ta'minlanganligi,
yuqoridarajada avtomatlashtirilganligikeng muxbirlik aloqalariga egabo'lgan tarmoqla
rning mavjudligi,
hamda aniq vaqt tartibidabank hisobvaraqlarini boshqarish imkonini mavjudligi hisobla
nadi.

Jahon bozori rivojlanishan'analari nio'rganish asosidabank xizmatlarisifatidaraja
sining mijozlarga ko'rsatilayotgan telekommunikatsion xizmatlar rivojlanishidarajasiga
bog'liqligi yaqqol namoyon bo'lib qolmoqda.

Xususiyy korporativ mijozlarga konsalting xizmatlarini ko'rsatish dolzarblik kasbetdi.

Milliy va xalqaro darajada ixtisoslashuvi,

hamda xizmatlar portfelining yuqori sifatiga asoslangan yirik transmilliy banklar faoliyat
ining universallashtirish va globallashuvi EI mamlakatlaribank xizmatlari bozori rivojlani
shining yangi aspekti bo'lib qoldi.

Shubilan birga xizmat ko'rsatish tizimining diversifikatsiyayo'nalishibo'yicha filiallar
vabo'limlarni restrukturizatsiyalash kelajakdaxorijiy banklarning muammosibo'lib qol
ishim mumkin.

O'zbekiston Respublikasining zamonaviy bank tizimi jahon bank kamaliyotian'anal
arigamos ravishdashedakllantirilgan.

O'zbekistonda banklarkapitalining shakllanishi o'zigaxo xususiyatga ega. Jumladan,
bank kapitali shakllanishiga ustuvor ahamiyat berilayotgan bozoriqtisodiyotiga o'tishsh
aroitida O'zbekiston Respublikasidabank kapitalining boshlang'ich jamg'arilish jarayo
nidabyudjet mablag'lari, markazlashtirilgan ssudalar, davlat kafolatlari,
hukumat dasturlari orqalimoliyalashtirish kabiarzon resurslarmanbabo'lib xizmatqilga
n.

Lekin bumanbalardan faqat cheklangandoiradagibanklar foydalanish huquqiga egabo'l
gan.

1.2. Bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiyalashga risklarning ta'siri

Ma'lumki, bank resurslarini joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalar, aktiv operatsiyalar deyiladi, boshqacha qilib aytganda bankning aktiv operatsiyalari bu bank tomonidan foydaolish maqsadida o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'larni samarali yo'nalitishdir. Ko'pchilik iqtisodiy adabiyotlarda bankning aktiv operatsiyalari deganda eng avvalo resurlarni daromad olish maqsadida yo'naltirilgan aktivlar ya'ni qimmatbaho qog'ozlarga qilingan investitsiyalar, kreditlar, lizing va faktoring operatsiyalari nazarda tutiladi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, bank aktiv operatsiyalari daromad keltiruvchi aktivlarni ko'paytirish, ya'ni bank likvidligini saqlagan holda aktivlarning qolgan qismini daromad keltirish uchun joylash bo'lib, hisoblanadi. Bundan tashqari, bank aktivlariga uning faoliyatini xavfsiz va samarali tashkil etish uchun zurrur bo'lgan kassadagi naqd pullar, Markaziy bankdagi vakillik hisobvaraqlari va majburiy zaxira fondidagi mablag'lar, boshqa banklar bilan vakillik hisobraqamlari qoldiqdari, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, kambaholi tez eskiruvchi buyumlar kabi aktivlarga ega bo'lmog'i lozim.

Har qanday korxonada, tashkilot faoliyati risklar bilan bog'liq bo'lganligi kabi tijorat banklari faoliyati ham o'z navbatida turli risklar bilan bog'liqdir. Korxonada va tijorat banklari bir - birlari bilan iqtisodiy aloqalar o'rnatish vaqtida vujudga keladigan risklar darajasi muhim rol o'ynaydi. Shu sababli tijorat banklari biron bir subyekt bilan iqtisodiy aloqalar o'rnatishdan oldin eng avvalo bu subyekt faoliyatidagi riskli holatlarni o'rganishga intiladi.

Risk - bu ma'lum maqsadni ko'zlagan holda olib borilayotgan faoliyat natijasiga bo'lgan ishonchsizlik, ba'zan qoniqarsiz tugashi natijasidagi yo'qotishlardan iboratdir. Masalan, berilgan kredit bo'yicha to'lovlarning amalga oshmasligi natijasida bank foydasining kamayishi, yoki berilgan kafolat xatlari bo'yicha to'lovlarni amalga oshirishga to'g'ri kelishi va shu bilan bir qatorda bankning resurs ba'zasining kamayishi. Risklar bank faoliyatida o'lchash mumkin bo'lgan ko'rsatkichdir va ular doim bankning bajarayotgan

operatsiyalardan olgan zarariga, yo'qotgan daromadiga teng bo'ladi. Risk va foydalilik o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor beradigan bo'lgan, bank operatsiyalarining risklilik darajasi ortgan sayin uning foydaliligi ham ortib boradi vaaksincha, riski kam jarayonlar o'z navbatida kam daromad beruvchi operatsiyalar hisoblanadi.

Bank operatsiyalari xususiyatiga ko'ra risklar: balans operatsiyalari riski; balansdan tashqari operatsiyalar riski; moliyaviy xizmatlarni amalgaoshirish bilan bog'liq risklarga bo'linadi. O'z navbatida balans operatsiyalari risklari bankning aktiv operatsiyalari riski, bankning passiv operatsiyalari riski, aktivlar va passivlarni boshqarish sifati bilan bog'liq riskka bo'linadi. Biz bank risklari tasnifini yanadaaniqlashtirmoqchimiz. Aktiv operatsiyalar riskiga kredit, hisob-kitob, kassa, bozor, valuta, lizing, faktoring risklari, moliyalash va investitsiyalar bilan bog'liq risklar kiradi. Kredit riski mijoz tomonidan asosiy qarz summasini va kredit bo'yicha foizlarni to'lay olmaslik ehtimoli bo'lganda yuzaga keladi.

Hisob-kitob risklari bankning kelishilgan shartnoma bo'yicha mijozning talabigaasosan hisob-kitoblarni o'z vaqtidao'tkazaolmasligi sharoitida yuzaga keladi. Kassa risklari bank kassasi orqali o'tuvchi naqd pullarning saqlanishi bilan bog'liq xavfli holatlardan kelib chiqadi. Bozor riski bozor foiz stavkalarining barqaror emasligi oqibatida moliyaviy aktivlarning bozor qiymati o'zgarishi sababli bankning aktiv operatsiyalaridan keluvchi daromad o'zgarishi ehtimoli tufayli yuzaga keladi. Valuta riski -valutaalmashtirish kursining o'zgarishi natijasida chet el valutasidaolib boriladigan operatsiyalar bo'yicha yo'qotishlar yoki yuqori foydaolish ehtimolini ifodalaydi.

Lizing operatsiyalar bo'yicha risk ijarachining bankdan olgan mulkidan samarali foydalanaolmasligi natijasida shartnomada ko'rsatilgan to'lovni o'z vaqtidaamalgaoshiraolmasligi natijasida yuzaga keladi. Faktoring operatsiyalar bo'yicha risk bankning uchinchi shaxsdan sotib olgan qarzdorning majburiyatlari bo'yicha to'lovni o'z vaqtidaamalgaoshiraolmaslik sharoitida yuzaga keladi. Investitsiya risklari bank sotib olgan qimmatli qog'ozlar bo'yichaoladigan daromadlarining tushib ketishi yoki uni oshirish bilan bog'liq risklardir. Banklar

passiv operatsiyalar yordamida bankning aktiv operatsiyalarini amalga oshirish uchun zarur resurslarni jalb qiladi. Tijorat banklarining passiv operatsiyalariga uning ustav kapitalini tashkil etish (oshirish) maqsadida foydadan chegirmalar, boshqa yuridik shaxslardan jalb qilingan kreditlar, depozit operatsiyalar kiradi.

Passiv operatsiyalar risklari asosan, aktiv operatsiyalarni resurslar bilan ta'minlashda kelib chiqadigan qiyin muammolar bilan bog'liq. Bankning passiv operatsiyalari bilan bog'liq risklar bankning omonatlar, depozitlar, boshqa moliya-kredit muassasalarning muddatidan oldin talab qilib olinmaydigan aniq muddatli kreditlari shaklida yyetarlicha miqdorda resrs jalb etaolish imkoniyatidan iborat.

Balansdan tashqari operatsiyalar risklari birinchi navbatda mijozlarning majburiyatlari yuzasidan berilgan kafolatlar bo'yicha to'lash zarurati yuzaga kelishi ehtimoli bilan bog'liq.

Aktivlar va passivlarni boshqarish sifati bilan bog'liq risklarga to'lovga layoqatsizlik (yoki bankrotlik) riski, muvozanatlanmagan likvidlik riski, foiz riski, foydaola bilmaslik riski, suiste'mol etishliklar riski va boshqalar kiradi. Bankrotlik riski o'z kapitali va resurslarini yo'qotish oqibatida o'z majburiyatlari bo'yicha to'lovga layoqatsiz bo'lish va faoliyatni to'xtatish bilan bog'liq riskdir. Balanslashmagan likvidlilik riski bankning resurs sifatida jalb qilgan mablag'lari bilan kreditga bergan mablag'lari miqdori, muddati, foiz stavkasining darajasi bo'yicha mos kelmasligi tufayli yuzaga keladi. Foiz riski bankning kreditga bergan mablag'lari bo'yicha o'ladigan foiz stavkasiga nisbatan jalb qilingan resurslari bo'yicha yuqori foiz stavkalari to'lashga majbur bo'lgan holda yuzaga keladi. Foydaolaolmaslik riski bank resurslarni yo'qotishi, ulardan samarali foydalanaolmasligini ifodalaydi. Suiiste'mol riski bank boshqaruvi yoki rahbariyati, xodimlari tomonidan bank faoliyati tamoyillariga zid moliyaviy qarorlar qabul qilinganda vujudga keladi.

Moliyaviy xizmatlarni amalga oshirish bilan bog'liq risklar operatsion, texnologik risklarni, innovatsiyalar risklari, xavfsizlik risklari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Operatsion va texnologik risklarga bank texnika-texnologiyasida uchrab turadigan (uzilish) axborotlarni yo'qotishlar (kompyuter tizimidagi

yo'qotishlar, hujjatlarni yo'qotish, kompyuter tamagirligi, bank xodimlari faoliyatida xatolarga yo'l qo'yish va b.) kiradi. Innovatsiya riski ma'lum bir sabablar tufayli bankning innovatsiyaga yo'llagan mablag'lari mo'ljallagan samarani bermasa, yoki yo'qotilgan bo'lsa yuzaga keladi. Bank xavfsizligi riski bu bank binosi, unda mavjud axborot, kompyuter tarmoqlarining xavfsizligi bilan belgilanadi.

Bank risklari mijozlar tarkibiga ko'ra mijozlarning sohaviy tegishliligiga, mijozlar yuridik shaxslarning yaxlitlangan darajasiga va mijozlarning u yoki bu mulkchilik shakliga tegishliligiga bog'liq.

Risklar tijorat banklarining turlariga ko'ra ham guruhlariga bo'linadi. Universal tijorat banklari mijozlariga ular qaysi tarmoqqa tegishliligidan qat'i nazar, juda keng xizmat turlarini ko'rsatadi. Shuning uchun ular deyarli barcha risklarga uchraydi. Biroq universal tijorat banklarining faoliyati bozorning yuqori darajada diversifikatsiyalanishi bilan tavsiflanadi, ya'ni ba'zi sohalardan ko'rilgan zarar boshqalaridan olingan foyda bilan qoplanishi mumkin. Tarmoq tijorat banklari biror soha bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ular uchraydigan risklar (erkin bank operatsiyalari bo'yicha risklardan tashqari) asosan, mijozlarining faoliyatida uchraydigan yqtisodiy risklarga bog'liq bo'ladi. Ixtisoslashtirilgan tijorat banklari o'z yo'nalishidagi, maxsus bank operatsiyalari bo'yicha risklarga ham uchraydilar.

Ichki risklar bankning turi va xususiyatiga, uning faoliyati, tavsifiga hamda uning mijozlari tarkibiga bog'liq bo'ladi.

Bank aktiv operatsiyalarining risklari foiz risklari darajasi bilan bog'liqdir. Bu risklar bilan banklarning o'z faoliyati jarayonida yuzaga keladi. Foiz risklarining boshqarilishi aktiv va passivlar boshqarilishidan tashkil topadi. Foiz risklarni boshqarishning bir necha tamoyillari mavjud. Bular quyidagilar:

1. Bankning foiz marjasi qancha yuqori bo'lsa, foiz risk darajasi shuncha past bo'ladi.

2. "Spred" tamoyili. Bundaolingan aktivlar bo'yichao'rtacha tortilgan stavka va to'langan majburiyatlar bo'yichao'rtacha tortilgan stavkao'rtasidagi farq tahlil qilinadi.

3. Tahlil uchun ma'lumotlar odatda bankning statistik hisobotidan olinadi.

4. Bankning o'zgarmas va suzib yuruvchi foiz stavkalari bilan balansdan tashqari aktiv va passivlarni tahlil qilishdan iborat.

Foiz risklarining darajasi quyidagilarga bog'liq bo'ladi:

➤ aktivlar tuzilishidagi o'zgarish, shu jumladan kredit va investitsiyalarning hajmi, aktivlarning qayd qilingan va suzib yuruvchi stavkalarda, ularning bozordagi narxining dinamikasi;

➤ passivlar tuzilishidagi o'zgarish, ya'ni shaxsiy va zayom mablag'larining mutanosibli, muddatli va jamg'arma depozitlar;

➤ foiz stavkasi dinamikasi.

Foiz risklari darajasini boshqarish va nazorat qilish uchun bank faoliyatining aniq bir holatiga bog'liq holda muhim strategiyalar ishlab chiqish lozim.

Tijoratbanklarifaoliyatidaportfelrisklarigahame'tiborberishlozim.

Portfelrisklariqimmatliqog'ozlarningalohidaturrlarihamdassudalarningbarchakatego riyalaribo'yichazararko'rishehtimolibilanbelgilanadi. Portfelrisklarimoliyaviy, likvidrisklar, tizimlivatizimsizrisklarlargabo'linadi.

Moliyaviyrisklarquyidagichaaniqlanishimumkin: banklar, aksiyadorjamiyatlar, korxonao'shmabanklarqanchako'pzayommablag'larigaegabo'lsa, ularningaksionerlariga, ta'sischilariganisbatanriskishunchayuqoribo'ladi.

Likvidlikriskibumoliyaviyaktivlarningtezkorravishdanaqdgaaylanishimkonib o'lib, yirikvataniqliishlabchiqaruvchivabanklarningmuomaladabo'layotganaksiyalarihambuxilrisklardandtyarlixoliemas.

Tizimliriskaksiyabahosiningo'zgarishiga, uningdaromadliligi, obligatsiyalarbo'yichajoriyvakutilayotganfoizhamdakutilayotgano'lchamdagidivid

endvaqo'shimchafoydahajmigabog'liqbo'ladi. Ufoizstavkasiningo'zgarishriskini, umumbozornarxlario'zgarishriskivainflyastiyariskinibirlashtiradi.

Tizimsizrisklarbozorningholatigabog'liqbo'lmay, aniqbirkorxonona, bankxususiyatihisoblanadi. Utarmoqlivamoliyaviybo'lishimumkin. Tizimsizportfelliriskningdarajasigata'siretuvchiomillar, muqobilsohadamoliyaviyresurlarniqo'yish, tovarlarkon'yunkturasi, bozorfoizlarivaboshqalarhisoblanadi.

Bankningkreditfaoliyati, uniboshqabankbo'lmagantashkilotlardanfarqlovchiasosiynezonlardanbiridir. Jahonamaliyotidaaynankreditlashbilanbankfoydasiningtalayginaqismibog'liq. Shubilanbirvaqtda, kreditlarning, asosan, yirikkreditlarningqaytarilmasligi, bankningsinishigasababbo'lishihammumkin.

Banklarfaoliyatinito'g'ritashkilqilish, ulardamavjudrisklarniminimallashtirishmasalalaridanbirikreditrisklari, ularningsifativadarajasinianiqlashvatahlilqilishdaniborat.

Kreditriskideb, qarzuluvchitomonidankreditshartnomasishartlariningbajarilmasligi, ya'nikreditsummasining (qismanyokito'liq) vaubo'yichafoizlarningshartnomadako'rsatilganmuddatlardato'lanmasligitushuniladi.

Shuninguchunkreditrisklarinianiqlashvaboshqarishharqandaytijoratbankiningrivojl anishvataraqqiyetishmaqsadigaerishishuchunishlatiladigankurashusullariningajral masqismihisoblanadi.

Kreditrisklariningbanklaruchundolzarbmuammoligishundaki, kreditriskimavjudbo'lganholdakreditor(bank)daqarzuluvchitomonidankreditshartno masiningshartlarini, uningo'zmajburiyatlarinibelgilanganvaqtdabajaraolishimkoniyatigaishonchsizlikho silbo'ladi. Ma'lumki, bankamaliyotidafoydaasosanberilgankreditlarbo'yichaolinadiganfoizlardantashkilt opadi. Qarzuluvchitomonidanolingankreditlarbo'yichafoiz.

Ichkirisklarbankoperatsiyalarinixususiyatlarigako'raquyidagichaguruhlaymi
z:

- balansoperatsiyalaririski;
- balansdantashqaridaoperatsiyalarriski;
- moliyaviyxizmatlarniamalgaoshirishbilanbog'liqrisklar.

O'znavbatidabalansoperatsiyalaririsklaribankningaktivoperatsiyalaririski,
bankningpassivoperatsiyalaririski,
aktivlarvapassivlarniboshqarishsifatibilanbog'liqrisklarbo'linadi.

Kreditriskimijoz (qarzoluvchi)
tomonidanasosiyqarzsummasinivakreditbo'yichafoizlarnito'layolmaslikehtimolibo
'lgandayuzagakeladi.

Hisob-
kitobriskibankningkelishilganshartnomabo'yichamijozningtalabigaasosanhisob-
kitoblarnio'zvaqtidao'tkazaolmasligisharoitidayuzagakeladi.

Kassarisklaribankkassasiorqalio'tuvchinaqdpullarningsaqqlanishibilanbog'liq
xavflixalatlardankelibchiqadi.Bozorriskibozorfoizstavkalariningbarqaroremasligio
qibatidamoliyaviyaktivlarbozorqiymatiningo'zgarishisabablibankaktivoperatsiyalla
ridankeluvchidaromado'zgarishiehtimolitufayliyuzagakeladi.

2-rasm. Aktiv operatsiyalar risklari¹⁰

Moliyaviy aktivlar, har xil turdagi qimmatli qog'ozlardir. Ma'lumki qimmatli qog'ozlar muomalada uzoq vaqt bo'lib bir necha qiymatga ega. Kapital qiymati va bozor qiymati. Bozor qiymatining bir turi - qimmatli qog'ozlarning kurs qiymati hisoblanadi. Qimmatli qog'ozlar kurs qiymatiga bir nechtaomillar ta'sir etadi - bu birinchidan emitentning moliyaviy holati va ssuda foizining tebranishini. Bozor riski tushunchasida bozor foiz stavkalari barqaror emasligi ta'kidlangan, ya'ni valuta, qimmatli qog'ozlar kursi pasayadi va bank shu aktivlarning kurs qiymati pasayishi natijasida zarar ko'rishi mumkin.

Valuta riski - valutaalmashtirish kursining o'zgarishi natijasida chet el valutasidaolib boriladigan operatsiyalar bo'yicha yo'qotishlar yoki yuqori foydaolish ehtimolini ifodalaydi.

Investitsiya risklari bozor riski bilan bog'liq bo'lib,ularbank sotib olgan qimmatli qog'ozlar bo'yichaoladigan daromadning tushib ketishi yoki oshishi bilan bog'liq risklar.

¹⁰Abdullaeva SH.Z. Bank risklari va kreditlash. – Toshkent: Moliya, 2002.

Banklar passiv operatsiyalar yordamida bankning aktiv operatsiyalarini amalga oshirish uchun zarur resurslarni jalb qiladi. Bankning passiv operatsiyalari bilan bog'liq bankning omonatlar, depozitlar, boshqa moliya-kredit muassalarining muddatidan oldin talab qilib olinmaydigan aniq muddatli kreditlar shaklida yyetarli miqdorda jalb etalish imkoniyatidan iborat.

Aktiv va passivlarni boshqarish sifati bilan bog'liq risklarga quyidagilar kiradi:

Bankrotlik riski – o'z kapitali va resurslarini yo'qotish oqibatida o'z majburiyatlari bo'yicha to'lovga layoqatsiz bo'lish va faoliyatini to'xtatish bilan bog'liq riskdir. Balanslashmagan likvidlik riski - bankning resurs sifatida jalb qilingan mablag'lari bilan kreditga bergan mablag'lari miqdori, muddati, foiz stavkasi darajasi bo'yicha mos kelmasligi tufayli yuzaga keladi.

Foiz riski- bankning kreditga bergan mablag'lari bo'yicha o'ladigan foiz stavkasiga nisbatan jalb qilgan resurslari bo'yicha yuqori foiz stavkalari to'lashga majbur bo'lgan holda yuzaga keladi.

Suiste'mol riski - bank boshqaruvi yoki rahbariyati, xodimlari tomonidan bank faoliyati tamoyillari zid moliyaviy qarorlar qabul qilinganda vujudga keladi.

Moliyaviy xizmatlarni amalga oshirish bilan bog'liq risklar operatsion, texnologik, innovatsiyalar, xavfsizlik risklariga bo'linadi.

Operatsion va texnologik risklarga - bank texnika-texnologiyasida uchraydigan (uzilish) axborotlarni yo'qotishlar (kompyuter tizimidagi yo'qotishlar, hujjatlarni yo'qotish, xodimlar tomonidan xatolari yo'l qo'yish va boshqalar kiradi).

Innovatsiya riski - ma'lum bir sabablarga ko'ra bankning innovatsiyaga yo'llagan mablag'lari mo'ljallangan samarani bermasa yoki yo'qotilgan bo'lsa yuzaga keladi.

Demak, ichki risklar bankning turi va xususiyati, uning faoliyati va mijozlari tarkibiga bog'liq bo'ladi.

Bank risklarini miqdoriy belgilash. Risk dvarajasi - faoliyatida maqsad nimaga yo'naltirilganiga qarab zarardar bo'lishini va faoliyati natijasida ma'lum bir yo'qotishlar bilan tugashi yoki daromad olishi mumkinligini ifodalaydi.

Bank riski aniqlanganda bankning o'zidagi va ehtimoli bo'lgan yo'qotishlar va ularning davr oralig'ini aniqlash lozim. Risk darajasini har xil usullardaaniqlash mumkin.

Eksport baholash usuli (subyektiv usul). Bu usul riskni tahlil qiluvchi ekspert-iqtisodchining malaka darajasigaasoslanadi.

Statistik usul. Bu usulda maxsus statistik formulalar asosida bank riskining miqdori aniqlanadi. Bunda maxsus statistik ko'rsatkichlar-dispersiya vao'rtadagi kvadratik farqlanish hisoblanadi va tahlil qilinadi. Bundan tashqari variantli koeffitsiyenti hisoblanib, ular darajasi ham risk darajasini aniqlash imkonini beradi.

II.BOB. O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA RISKLAR,AKTIVLAR HAMDA XIZMATLAR DIVERSIFIKATSIYASINING ZAMONAVIY HOLATI

2.1. Tijorat banklari faoliyatidagi risklar darajasining tahlili

Bozoriqtisodiyotisharoitidatijoratbanklarioperatsiyalarinishartliravishda 3
guruhgabo'lishmumkin:

- o'zkapitalinishakllantirishvamablag'larnijalbqilishbilanbog'liqpas

sivoperatsiyalar;

- foydaolish maqsadida o'z mablag'ini vajal bo'lingan mablag'larni joylashtirish bilan bog'liq aktiv operatsiyalar;

- komission vositachilik va shonch operatsiyalari.

Aktiv operatsiyalar

Bank tomonidan foydaolish maqsadida o'z mablag'ini vajal bo'lingan mablag'larni namal joylashtirishdir.

Banklar aktiv operatsiyalarini amalga oshirish chog'ida belgilangan likvidlik me'yorlariga amal qilish va ayrim turdagi arbo'ycha risklarning maqsadga muvofiq taqsimlanishini ta'minlash zarur bo'ladi.

Bankning aktiv operatsiyalarini 4 guruhga bo'lish mumkin:

1. Kredit operatsiyalari. Buning natijasida kredit portfelini shakllanadi.
2. Investitsiya operatsiyalari.

Buning natijasida investitsiya portfelini shakllanadi.

3. Kassava hisob-kitob operatsiyalari.

Bu orqali bank o'z mijozlariga asosiy xizmatlarini ko'rsatadi.

4. Boshqa aktiv operatsiyalari.

Mazkur operatsiyalar bank faoliyatini samarali amalga oshirishga tegishli infratuzilmalar yaratish bilan bog'liq operatsiyalardir.

Bozoriqtisodiyotida banklar uchun aktiv operatsiyalarini vajal bilan bog'liq risklarni boshqarish asosiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Har qanday bank moliyaviy bozorning yuqoridagi darajada rivojlanish bilan iqtisodiy barqarorlik sharoitida hamma'lum jiddiy qiyinchiliklarni engib o'tishga to'g'ri keladi.

Lekin inflyatsiya darajasi yuqorivabozoriqtisodiyotiga o'tish sharoitida butash qiyinliklari artijorat banklari moliyaviy ahvolidagi sirqilib,

bank aktivlarini vajal bilan bog'liq risklarni boshqarish masalasi birinchi darajada qo'yilmoqda.

Tijorat banklari aktiv operatsiyalarini boshqarish o'zidagi balanslik vidliligiga rioya qilingan holda,

bank foydaliligini ta'minlash singari ikki yagona maqsadni qo'yadi.

Moliyaviy jihatdan aktivlarni boshqarishning asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- banklik vidliligi oshirish;
- bank daromadini oshirish;
- risklarni kamaytirish.

Shunday ekan, bankning aktiv operatsiyalaritahlili ularning daromadliligi, risk darajasivalik vidliligi nuqtainazar dan amalga oshirilishi kerak.

Bank balansilik vidliligiga uning aktivlaritarkibi ta'sir qiladi.

Ya'ni jami aktivlar ichida birinchi darajalilik vidlilarning hissasiko'p bo'lishi bankning yuqorilik vidliligida dalolat beradi. Shu sababli,

bank aktivlarini ularning likvidlik darajalariga ko'ra 3 guruhga ajratish mumkin:

1. Yuqorilik vidlikka ega bo'lgan aktivlar.
2. Likvid aktivlar.
3. Nolikvid aktivlar.

Yuqorilik vidli aktivlarga bank kassalaridagina qdpullar, qimmat bahotoshlar va metallar, bankning korrespondentschyotlaridagi mablag'lari, qimmatli qog'ozlar, davlat qimmat bahoqog'ozlariga sarflangan mablag'lar, "Nostro" hamda "Vostro" schyotdagi mablag'lari kiradi.

Likvid aktivlarga berilgan kreditlar, o'z investitsiyalarini boshqa qimmatli qog'ozlari kiradi.

Nolikvid aktivlarga muddat o'tgan ssudalar, muddat o'tgan foizlar, sudaralashuviko'zdatutilgan ssudalar, tugallanmagan ishlab chiqarish va asosiy vositalari kiradi.

1-jadval

"TURONBANK" ATB Termiz filiali

aktivlarining likvidlik darajasiga ko'raguruhlanishi (ming sum)¹¹

¹¹"TURONBANK" ATB Termiz filiali yillik hisobot ma'lumotlari (2014-2015)

Ko'rsatkichlar	01.01.2016		01.01.2015		Farqi(+;-)	
	Summa	%	summa	%	summa	%
Yuqorilikvidliaktivlar	5544902,1	28,0	1170349,1	6,5	4374553,1	21,5
Likvidaktivlar	11975475,5	60,4	14710541,1	81,2	-2735065,7	-20,8
Nolikvidaktivlar	2300102,8	11,6	2227100,8	12,3	73002,0	-0,7
Jami	19820480,4	100	18107991,0	100	1712489,5	

Yuqoridagi ma'lumotlardan shuni ko'rish mumkinki aktivlarni likvidlilik darajasiga eng yuqori ulush likvid aktivlarga to'g'ri kelib, ular 2015 yilda 14710541,1 ming so'mni tashkil etgan holda 2016 da 11975475,5 ming so'mni tashkil etgan va 2015 yilga qaraganda 2735065,7 ming so'mga yoki 20,8% ga pasaygan bunga asosiy sabab bank tomonidan berilgan kreditlar miqdori 2015 yilga qaraganda 2718615,7 ming so'mga yoki 20,7% ga pasaygani ta'sir etgan bu esa bankning daromad keltiruvchi aktivlarini kamayishiga olib kelgan va bu o'z navbatida bankni daromadiga ta'sir etadi. Yuqori likvidli aktivlar esa 2015 yilda 1170349,1 ming so'mni tashkil etgan holda 2016 yilda 5544902,1 ming so'mni tashkil etgan bu esa 2015 yildan 4374553,1 ming so'mga yoki 21,5% ga oshgan, yuqori likvidli aktivlarning ko'payishi bankning likvidlik darajasini ta'minlasada bankning daromadini kamayishiga olib kelishi mumkin.

Likvidaktivlar quyidagi 3 ta o'ziga xos xususiyatga ega bo'lishi kerak:

- Bank aktivlaritez pulga aylanishi uchun ularo'z bozorlariga ega bo'lishi kerak;

- E'tarfi darajada barqaror narxga ega bo'lishi kerak, ya'ni bozor barcha sotilayotgan aktivlarni narxlarini sezilarli darajada pasaytirgan holda aqabul qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak;

- Aktivlar qaytadigan bo'lishi kerak, ya'ni sotuvchi dastlabki investitsiyalarini yo'qotishlarsiz yoki minimal risk bilan qopla yo'lish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Bankaktivlarining likvidlik darajasi ularning risklik darajasiga bog'liq bo'ladi. Ya'ni bank balansida yuqori riskli aktivlar hissasiga qancha ko'proq bo'lsa, talab qilinadigan likvidlik shuncha past bo'ladi.

Aktiv operatsiyalar uchun risk darajasi muhim rol o'ynaydi. Ma'lumki ko'pgina banklar katta foyda izidan quvib, likvidlikni esdan chiqaradi. Bu yo'nalishda ularga o'z mijozlarining moliyaviy holatini chuqur o'rganish va to'lovga qobiliyatlik darajasini tahlil qilishni tavsiya qilish mumkin. Bank risklari aktivlarning qiymatini oshishi yoki pasayishiga sabab bo'ladi. Xalqaro Bazil qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan aktivlarni riskka tortish tizimi Xalqaro standartlar sifatida qabul qilingan. Respublikamiz Markaziy banki tomonidan ishlab chiqilgan uslubiyotiga ko'ra aktivlarni risklik darajasiga ko'ra 5 guruhga, ya'ni, 0, 20, 50, 100 va 150% ligan ajratish mumkin:¹²

1-guruh – riskdan holda bo'lgan aktivlar.

2-guruh – minimal (kichik) darajadagi riskka ega bo'lgan aktivlar.

3-guruh – o'rtacha riskka ega bo'lgan aktivlar

4-guruh – yuqori riskli aktivlar.

5-guruh – eng yuqori darajadagi (maksimal) riskli aktivlar. Bank aktivlari risk darajasi bo'yicha riskdan xoli bo'lgan, minimal risk darajasiga ega, o'rtacha risk darajasiga ega, yuqori risk darajasiga ega va o'ta yuqori risk darajasiga ega bo'lgan guruhlariga bo'linadi. Aktivning risk darajasi o'z zimmasiga majburiyatlarni qabul qilgan shaxs va garov yoki kafolat tavsifiga bog'liq. Riskni hisobga olgan holda aktivlar summasi har bir aktiv balans summasini unga tegishli risk miqdoriga ko'paytirish va risk bo'yicha aniqlangan aktivlar yig'indisi orqali topiladi. Riskka tortilgan aktivlar umumiy summasidan chegirmalar o'z ichiga kreditlar va lizing yoki boshqa aktivlar bo'yicha ehtimoliy zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxiralarni oladi.

¹² O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2015 yil 6 iyulda 2693-son bilan ro'yxatga olingan "Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo'yiladigan talablarni o'z ichiga olgan" qonunida.

1. Riskdan xolis bo'lgan aktivlar (risk darajasi 0 foiz) quyidagilarni o'z ichiga oladi: bankda va uning filiallarida naqd pul ko'rinishida saqlanayotgan milliy va chet el valyutasi (jumladan, bank omborlarida yoki O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki omborlarida saqlanayotgan oltin quymalar); O'zbekiston Respublikasi Markaziy banking vakillik va zaxira hisobvaraqlaridagi mablag'lar; O'zbekiston Respublikasi Hukumati va Markaziy bankiga to'g'ridan-to'g'ri talablar va ular tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar; risk darajasi past bo'lgan mamlakatlar hukumatlari va Markaziy banklari tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar, shuningdek bu mamlakatlar hukumatlari va Markaziy banklariga qo'yiladigan boshqa majburiyatlar; nomoddiy aktivlar,

2. Minimal risk darajasiga ega aktivlar (risk darajasi 20 foiz) quyidagilarni o'z ichiga oladi: mamlakatlar banklariga qo'yilgan barcha talablar, shu jumladan, qarzlilar va pul bozori vositalari; risk darajasi past bo'lgan mamlakatlarda ro'yxatga olingan banklar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bilan ta'minlangan boshqa barcha aktivlar; bankning Jahon banki, Xalqaro valyuta fondi, Evropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki kabi xalqaro kredit tashkilotlariga nisbatan talablari, shuningdek bu tashkilotlar tomonidan kafolatlangan bank aktivlari; joriy bozor qiymatida baholangan va xalqaro moliya institutlari tomonidan muomalaga chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bilan ta'minlangan aktivlar va ularning qismlari; bankning risk darajasi past bo'lgan mamlakatlarga kirmagan mamlakatlarning milliy valyutalariga denominatsiya qilingan va milliy valyutadagi majburiyatlar bilan qoplangan, ushbu mamlakatlar Hukumatlari va Markaziy banklariga nisbatan talablari; joriy bozor qiymatida baholangan va O'zbekiston Respublikasi Hukumati, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yoki risk darajasi past bo'lgan mamlakatlar Hukumatlari tomonidan emissiya qilingan yoki kafolatlangan qimmatli qog'ozlar ko'rinishidagi garov bilan ta'minlangan yoki kafolatlangan aktivlar, ularning qismlari va balansdan tashqari majburiyatlar. Qimmatli qog'ozlar bank tasarrufida bo'lishi va belgilangan tartibga muvofiq

unga berilishi lozim. Kafolatlar to'g'ridan-to'g'ri va hech qanday shartlarsiz, ya'ni ularni qo'llashni cheklovchi biron-bir qo'shimcha shartlarni o'zida qamrab olmagan bo'lishi kerak; o'tkazish jarayonidagi pul hujjatlari (jumladan, yo'ldagi naqd pullar).

3. O'rtacha risk darajasiga ega aktivlar (risk darajasi 50 foiz) o'z ichiga jismoniy shaxslarga bir oilaga uy-joy sotib olish yoki qurish uchun berilgan va dastlabki garov (garov predmetiga egalik qilishning imtiyozli huquqi) sifatida sotib olinayotgan yoki qurilayotgan uy-joy bilan ta'minlangan kreditlarni oladi. Bunda kredit miqdorining garov qiymatiga nisbati 60 foizdan oshmasligi kerak.

4. Yuqori risk darajasiga ega aktivlar (risk darajasi 100 foiz) quyidagilarni o'z ichiga oladi: bank tomonidan berilgan barcha kreditlar, bankning asosiy vositalari va boshqa xususiy mulklari; "o'stirmaslik" maqomi berilgan yoki restrukturizatsiya qilingan kreditlar;

bank dastlabki garov huquqiga ega bo'lmagan kreditlar; risk darajasi past bo'lgan mamlakatlarning depozitar institutlarining kapitali bo'lgan qimmatli qog'ozlar; milliy valyutaga denominatsiya qilinmagan va milliy valyutada moliyalashtirish summasidan oshib ketgan aktivlar; boshqa barcha aktivlar.

5. O'ta yuqori risk darajasiga ega aktivlar (risk darajasi 150 foiz) quyidagilarni o'z ichiga oladi: sud jarayonidagi aktivlar va belgilangan tartibda undirilmagan aktivlar; qarzini to'liq yoki qisman undirish uchun bank balansiga olingan ko'chmas mulk; ikki yildan ko'p bo'lgan muddatda foydalanilmayotgan bankning ko'chmas mulklari; shartlari qayta ko'rib chiqilgan yoki muddati bir marotabadan ortiq uzaytirilgan kreditlar.

Bankaktivlarining daromadliligini ta'hlil qilganda, aktivlar o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra daromad keltiruvchi va daromad keltirmaydigan aktivlarga bo'linadi.

Bank daromad keltiruvchi va daromad keltirmaydigan aktivlarni ta'hlil qilish ulartar kibi o'zgartirib turish kerakligi to'g'risida xulosachiqarish gaimkon beradi.

Daromad keltiruvchi aktivlarga barcha ishlayotgan aktivlar, ya'ni barcha berilgan kreditlar, investitsiyalar, xazina veksellari,

davlatobligatsiyalarivaqimmatliqog‘ozlarkiradi.

2-jadval

"TURONBANK"

ATB

Termiz

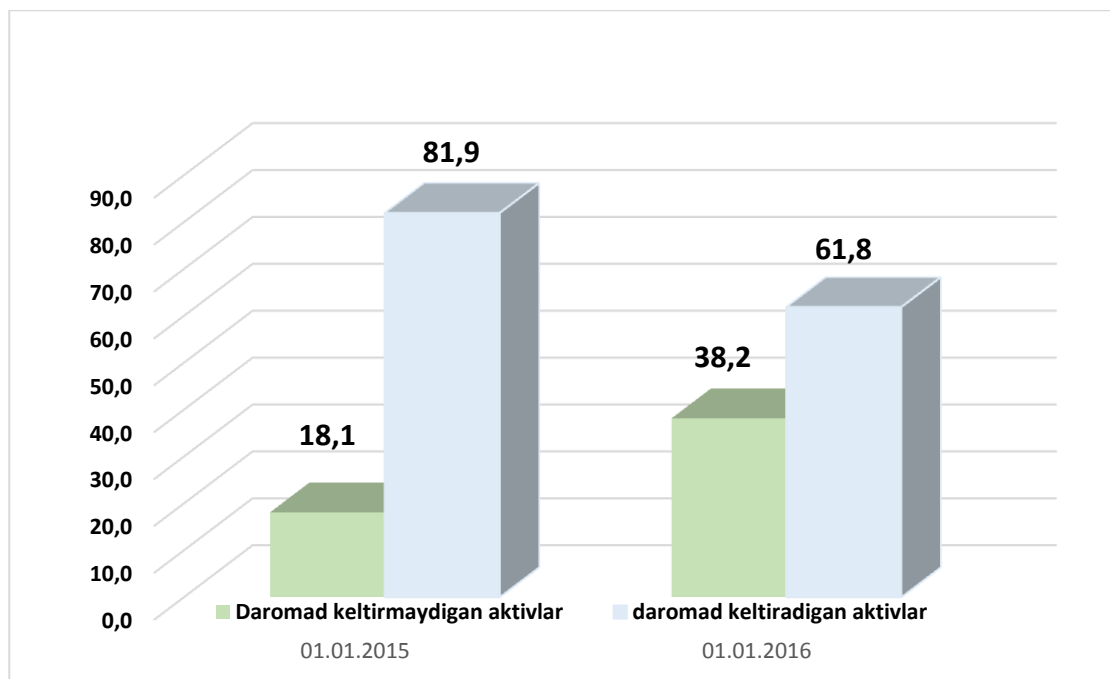
filialiaktivlariningdaromadkeltirishigako‘raguruhlanishi (ming so‘mda)¹³

Ko‘rsatkichlar	01.01.2016		01.01.2015		Farqi(+;-)	
	Summa	%	summa	%	Summa	%
Daromad keltirmaydigan aktivlar	7562858,1	38,2	3274383,4	18,1	4288474,7	20,1
Daromad keltiruvchi aktivlar	12257622,3	61,8	14833607,5	81,9	-2575985,3	-20,1
Jami	19820480,4	100	18107991,0	100	1712489,5	

Yuqoridagi jadval ma’lumotlaridan shuni xulosa qilish mumkinki aktivlar tarkibida daromad keltirmaydigan aktivlar 2015 yilda 3274383,4 ming so‘mni tashkil etgan holda 2016 yilda esa 7562858,1 so‘mni tashkil etgan bu esa 2015 yildan 4288474,7 ming so‘mga yoki 20,1% ga ko‘p, daromad keltiruvchi aktivlar esa o‘z navbatida 2015 yilda 14833607,5 ming so‘mni tashkil etgan holda, 2016 yilda 12257622,3 ming so‘mni tashkil etgan bu esa 2015 yilga qaraganda 2575985,3 ming so‘mga yoki 20.1 % ga kam. Bu holat bankning daromadlarini pasayishiga olib kelishi bilan ijobiy holat sifatida qaralmaydi.

Bank aktivlarining barchasi riskga moyildir. Ushbu risklarni aniqlash va mavjud bank to‘g‘risidagi qonunchiligidan hamda har bir bankning o‘zining olib borayotgan siyosatidan kelib chiqib ushbu risklarni me‘yorida saqlashni ta‘minlash kerak.

¹³"TURONBANK" ATB Termiz filiali yillik hisobot ma’lumotlari(2014-2015)

3-rasm. "TURONBANK" ATB Termiz filiali aktivlarining daromad keltirishiga ko'raguruhlaniishi¹⁴

Bank aktivlarining tarkibini o'rganib olinadigan natijaga qarab turli xil risklarni tahlil qilish mumkin. Foiz riskini aktivlarning tuzilishiga qarab, daromadlilikiga qarab aniqlash mumkin. Ammo bank ishida asosiy risk bu aniq operatsiyalar bo'yicha mablag'larni yo'qotishdir. Shuning uchun ham ushbu risklarni kamaytirish uchun aktivlarning tuzilishini chuqur o'rganishga to'g'ri keladi. Bank aktivlari birinchi navbatda qisqa muddatli kelajakni nazarda tutadi va har kungi bank balansini boshqarish ishi bilan bog'liqdir. U bank faoliyatida daromadni oshirish va risklarni chegaralashga yo'naltirilgan. Shuning uchun aktivlarni boshqarishning moliyaviy jihatdan asosiy maqsadi:

- uning daromadini oshirish;
- faoliyatidagi risklarni pasaytirish;

Shuningdek, uzoq muddatli strategik rejalashtirishda ham muhim rol uynaydi. Bank aktivlarini tahlil qilish uchun muammoli kreditlarni tasniflash asosida berilgan ssudalar va boshqa aktivlarni baholash zarur. Aktivlarni andozaviy, shubhali va zarar keltiradigan turlariga tasniflash tizimi

¹⁴ "TURONBANK" ATB Termiz filiali yillik hisobot ma'lumotlari(2014-2015)

barchaaktivlar reytingini miqdor jihatdan aniqlash, shuningdek, kreditlardan zarar ko'rish hollariga mo'ljallangan zahiralarni etarlicligini baholash imkonini beradi. Asosan uzoq muddatli ssudalar, nakd pullar va vakillik hisobvaraklari, ssuda va boshqaaktivlar holatiga e'tibor qaratiladi.

Bankning aktiv operatsiyalari tahlili daromadlilik, risk darajasi, likvidlilik nuqtai nazaridan amalgaoshirilishi kerak. Bank taraqqiyoti manbalaridan ma'lumki, bank aktivlari daromadlilik va likvidlilik bir-biriga qarama-qarshidir. Likvidlilik va uning daromadlilik o'rtasidagi aloqadorlik tahlili likvidlilik ahamiyatining ustunligi to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradi. Bu mezonning ustunligini hisobgaolish natijasi ko'rsatilgan qarama-qarshilikni muvofiqlashtirishga va bank faoliyatining asosiy maqsadi bo'lgan foydaolishga erishishgaolib keladi.

Aktivlarni risklilik darajasi inobatgaolgan holdaamalgaoshirilgan tahlil, aktivlar tarkibini boshqarish imkoniyatini beradi, bu esao'z navbatida bank likvidlilik va to'lovga qobiliyatini ta'minlash asos hisoblanadi.

Bank aktivlarining tarkibi deyilganda balans yakuniga nisbatan har xil sifatidagi aktivlar salmog'i tushuniladi. Bank aktivlari holati, dinamikasi, samaradorligi kabi masalalar doimiy ravishda tahlil etilmog'i lozim. Shu bilan birgaaktivlarning likvidlilik, daromadlilik va risklilik darajasi tahlili faoliyat muvoffaqiyatining garovi hisoblandi. Bank aktivlarining uning passivlari bilan mutanosibligini ta'minlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham bank aktivlari uning xodimlari, auditorlar va markaziy bank tomonidan o'rganilib, tahlil qilib borishning davr talabi bo'lib, qoladi. Har qanday bank ham o'zining aktivlarining tarkibini samarali shakllantirishda ma'lum bir muammolarga uchraydilar. Bank aktivlarining sifati, aktivlarning maqsadga muvofiq tuzilishiga, likvidligi, aktiv operatsiyalarning diversifikatsiyasiga, riskli aktivlarning hajmiga, muammoli va sifatsiz aktivlarning salmog'i vaaktivlarning o'zgaruvchanlik sifatlariga bog'liq. Bank aktivlarining holati uning faoliyati davomida o'zgarib turadi. Bank aktivlarining holati ijobiy yoki salbiy tomonga o'zgarishi mumkin. Bank aktivlarining qanday o'zgarishi aktivlarni

boshqarishga va to'g'ri yo'naltirishga bog'liq. Shuning uchun ham bank aktivlarining holatini muntazam ravishda o'rganib, ularning o'zgarishini tahlil qilib borish lozim. Tahlilda birinchi navbatda bank aktivlarining umumiy summasi hisobot davrida qanchalik o'zgarganligini (ko'paygan yoki kamayganligini) aniqlash, undan keyin esa o'zgarish sabablarini aniqlash lozim.

2.2. Tijorat banklarining aktivlari va xizmatlarini diversifikatsiya darajasi

Tijorat banklari aktivlari tarkibini to'g'ri tashkil etilganligi bankning resurslari sifatini yaxshilash imkonini beradi. Agar bank aktivlari yuqori daromad keltiruvchi aktivlarga joylashtiriladigan bo'lsa, u holda jalb qilinadigan resurslarni yuqoriroq foiz stavkasida jalb qilish imkoniyati tug'iladi. Agar bu resurslar uzoq muddatli investitsiyalarga yo'naltiriladigan bo'lsa, u holda bank uzoq muddatli resurslar jalb qilish uchun o'zining deposit siyosatini ishlab chiqishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

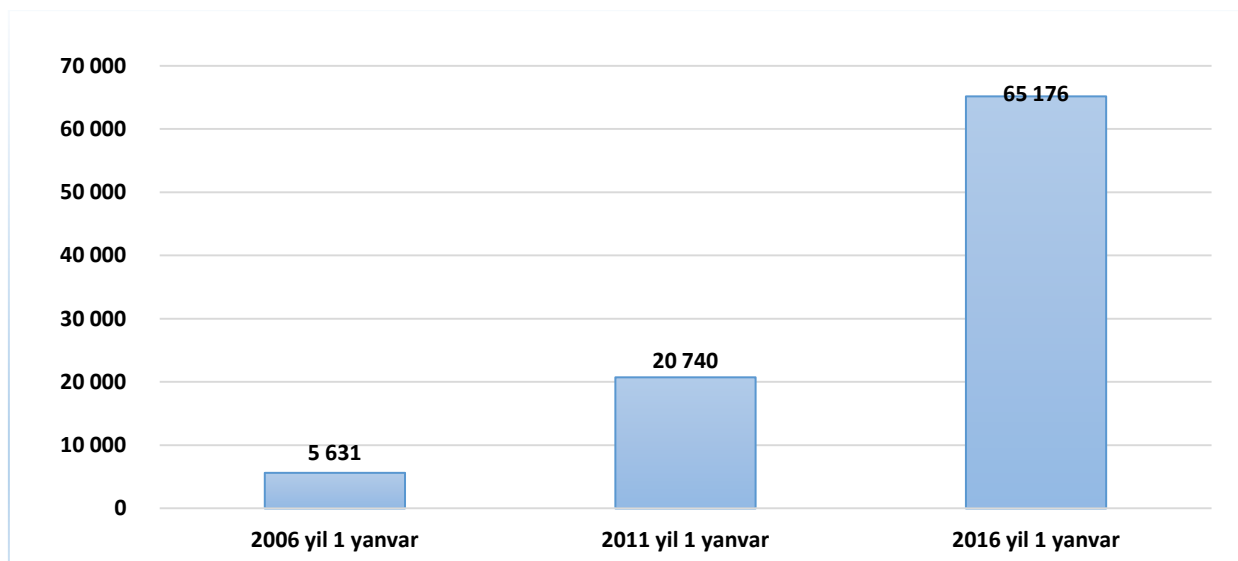
Tijorat banklari aktivlarini tahlil qilishda odatda strukturaviy tahlil qo'llaniladi. Ushbu uslub bizga bank aktivlarining likvidligi, ishonchliligi va foydaliligi kabi ko'rsatkichlarni aniqlab beradi. Bu tahlilni asosiy maqsadi aktivlarning optimal holatini tashkil etish, bankning likvidligini to'la saqlagan holda foydaolishga qaratilgan.

Aholi va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning banklardagi depozitlari hajmining o'sishini rag'batlantirishga qaratilgan keng ko'lamlil ishlar, jumladan, doimiy ravishda jozibador omonat turlarini taklif qilish, uzoq muddatli bank depozit sertifikatlarini va obligatsiyalarini muomalaga chiqarish hamda bu borada joriy etilgan imtiyozlar va qulay shart-sharoitlarni ommaviy axborot vositalarida keng yoritish o'zining ijobiy natijalarini bermoqda.

2016 yil 1 yanvar holatiga ko'ra, tijorat banklari tomonidan muomalaga chiqarilgan va joylashtirilgan depozit va jamg'arma sertifikatlari 703,4 mlrd. so'mni hamda obligatsiyalar 247,8 mlrd. so'mni tashkil qildi.

Umuman olganda, amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida jalb qilingan depozitlarning umumiy hajmi 2016 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra, 35,6 trln. so'mni tashkil etib, 2015 yil boshiga nisbatan 28,0 foizga oshdi.

Tijorat banklarining kapitali va depozit mablag'larining yuqori sur'atlarda o'sishi, o'z navbatida, ularning iqtisodiyot real sektorini moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi rolining yanada kengayishiga, aktivlar va kredit qo'yilmalari hajmining sezilarli darajada ko'payishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

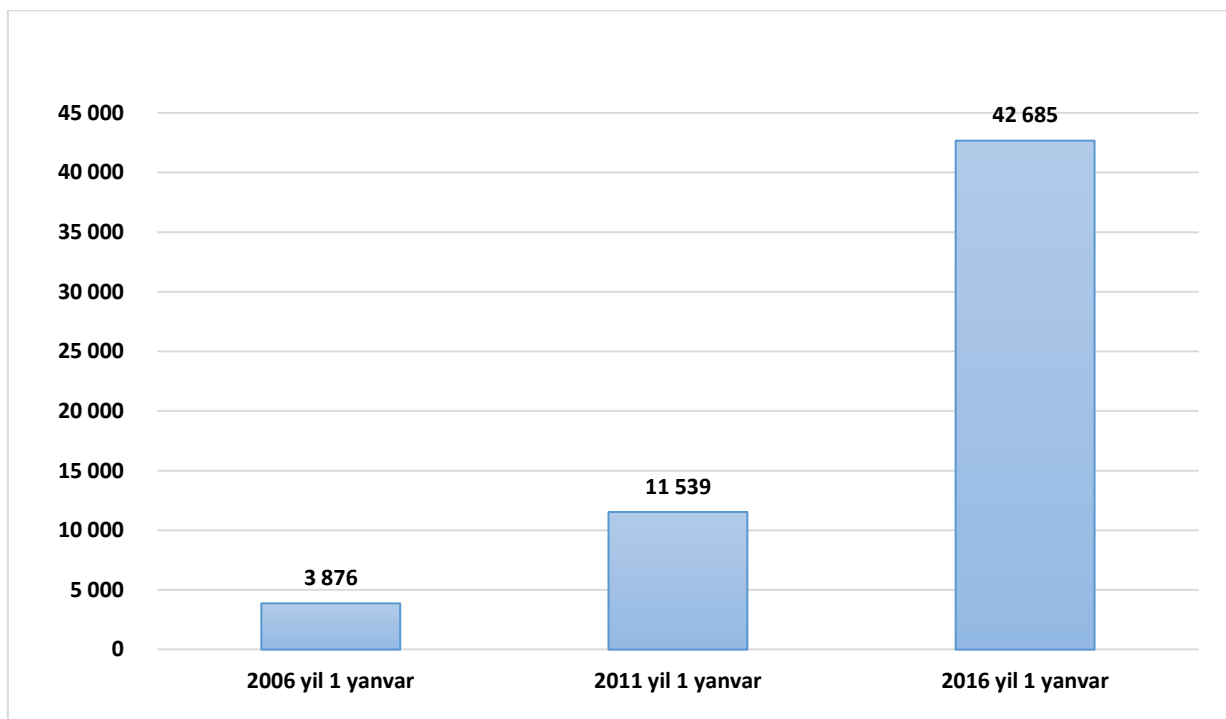

4-rasm. Tijorat banklari jami aktivlari dinamikasi (mlrd.so'mda)¹⁵

So'nggi 5 yil davomida tijorat banklarining jami aktivlari 3,1 barobarga, iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilgan kredit qo'yilmalari umumiy qiymati esa 3,7 barobarga ko'paydi va bu holat bank tizimining iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi rolining tobora oshib borayotganligini ko'rsatmoqda. Xususan, tijorat banklarining jami aktivlari 2015 yilda 2014 yilga nisbatan 25,1 foizdan ziyod o'sib, 2016 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra, 65,2 trln. so'mni tashkil etdi.

Shu jumladan, tijorat banklari kredit qo'yimallarining umumiy hajmi 2015 yilda 27,3 foizga oshib, 2016 yilning 1 yanvar holatiga 42,7 trln. so'mni tashkil etdi.

¹⁵2015 yilda pul-kredit sohasidagi vaziyat va monetar siyosatning 2016 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari

5-rasm. Tijorat banklari kredit qo'yilmalari dinamikasi (mlrd.so'mda)¹⁶

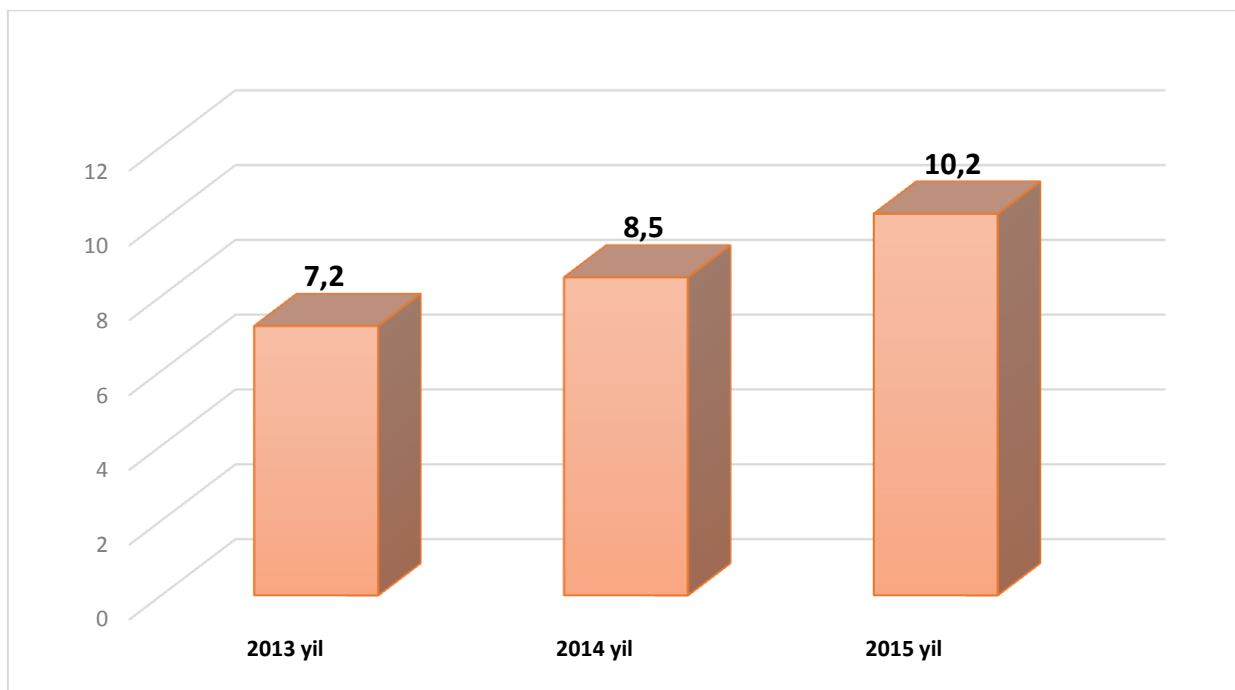
Iqtisodiyotning real sektoriga ajratilgan kreditlarning 86,7 foizi ichki manbalar hissasiga to'g'ri keladi.

2015 yilda iqtisodiyot real sektorini moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun yo'naltirilgan uzoq muddatli kreditlar hajmi 2014 yildagiga nisbatan 27,7 foizga oshib, ularning tijorat banklari jami kredit portfelidagi salmog'i 79,8 foizni tashkil etdi.

Banklarning investitsiya jarayonlaridagi ishtiroki yanada faollashib bormoqda. Banklar tomonidan ajratilayotgan investitsion kreditlar ustuvor ravishda iqtisodiyotning sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, zamonaviy infratuzilmani shakllantirish va rivojlantirish, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan yuksaltirish hamda yangi ish o'rinlari tashkil etishga qaratilgan dasturlar doirasidagi investitsion loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirilmoqda. 2015 yildakorxonalarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash maqsadlariga tijorat banklari tomonidan jami 10,2 trln. so'm yoki 2014 yildagiga

nisbatan 1,2 barobar ko'p investitsion kreditlar ajratildi.

¹⁶2015 yilda pul-kredit sohasidagi vaziyat va monetar siyosatning 2016 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari

6-rasm. Investitsion kreditlar dinamikasi (trln.so'mda)¹⁷

Biz "TURONBANK" ATB Surxondaryo viloyat Termiz filiali aktivlari tarkibini amaliy holati bilan tanishamiz. Jadval ma'lumotlarini tahlil qilish natijasi shuni ko'rsatadiki bank aktivlari tarkibidagi yildan yilga juda katta o'zgarishlar sodir bo'lgan, ya'ni bank aktivlari yillarda davomida ko'payganiguvoh bo'lamiz. 2015 yil 1 yanvar holatiga bank aktivlari 18107991,0 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2016 yil 1 yanvar holatiga 19820480,0 ming so'mni tashkil etmoqda. Bir yil davomida bank aktivlari 1712489,0 ming so'mga yoki 7 foizga oshganligini ko'ramiz. Bunda bank resurslari ortgan sari uning aktivlari ham sezilarli darajada oshib borishini kuzatish mumkin bo'ladi.

Bank aktivlarining tarkibiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bank aktivlarida bank tomonidan amalga oshiriladigan kredit operatsiyalari yuqori salmog'ni tashkil etadi. Ya'ni 2015 yil 1 yanvar holatiga 80 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2016 yil 1 yanvar holatiga 61 foizni tashkil etmoqda. Bank aktivlari tarkibidagi kredit operatsiyalarining salmog'ining 2014 yilda 80 foizni va 2015 yilda 61 foizni tashkil etganligidan kelib chiqadigan bo'lsak,

¹⁷2015 yilda pul-kredit sohasidagi vaziyat va monetar siyosatning 2016 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari

buholatni quyidagicha tavsiflash mumkin kredit operatsiyalar salmog'I 2014 yilga qaraganda pasaygan bo'sada, uning aktivlar tarkibidagi ulushi 2015 yildaham yuqoriligicha saqlanib qolinmoqda, shuningdek buholat bank aktivlar tarkibidagi daromad keltiruvchi aktivlar salmog'itushish iham daromad keltirmaydigan aktivlarning ulushi ortishiga sabab bo'lgan, 2015 yil 1 yanvar holatiga bankning daromad keltiruvchi aktivlari 14 833 608,0 ming so'mnitashkiletgan bo'sa, 2016 yil 1 yanvar holatiga 12 257 622,0 ming so'mnitashkiletmoqda.

3-jadval

"TURONBANK" ATB Surxondaryo viloyat Termiz filiali aktivlari tarkibi (ming so'mda)¹⁸

Ko'rsatkichlar	01.01.2016	01.01.2015	Farqi(+;-)	O'sish surati
	summa	Summa	summa	%
Naqd pullar	5312	67163	-61852	-92
Bankning boshka banklardagi xisobvaraklari	36479	39331	-2852	-7
Kreditlar	11915675	14634291	-2718616	-19
Lizing	9800	26250	-16450	-63
Investitsiyalar	50000	50000	0	0
Boshbank/filiallardan olinadigan mablaglar	5503112	1063855	4439256	417
Aktivlar buyicha xisoblangan foizlar	164972	6182	158790	2569
Xisoblangan foizsiz daromadlar	78625	32997	45628	138
Asosiy vositalar	1304211	1458711	-154499	-11
Nomoddiy aktivlar	1494	3511	-2017	-57
Bankning boshka xususiy mulklari	705776	345482	360294	104
Valyuta savdosiva valyuta pozitsiyalari	153	42564	-42411	-100
Mijozlarning plastik kartalaridan utkazilishilo zim bulgan mablaglar tranzit xisobvaraklari	1918	1992	-75	-4
Boshka aktivlar	42954	335662	-292708	-87
AKTIVLAR	19820480	18107991	1712489	9

¹⁸ "TURONBANK" ATB Termiz filiali yillik hisobot ma'lumotlari (2014-2015)

Bankning daromad keltiruvchi aktivlar bir yildavomida 2 575 985,0
mingso'ngakamayganiniko'ramiz.

Bu holat aktivlartarkibidaberilgan kreditlarulushinig pasayishievazigayuzagakelgan.

Daromad keltirmaydigan aktivlarsa 2015 yil 1 yanvarholatiga 3 274 383,0
mingso'mnitashkiletgan holda, 2016 yil 1 yanvarholatiga 7 562 858,0
mingso'mnitashkiletmoqda,

bir yildavomidabankning daromad keltirmaydigan aktivlari 4 288 475,0
mingso'mgaoshganliginiko'rishimiz.

Bu o'znavbatidabank daromadlarigasezilarlita'sirko'rsatadi.

Daromad keltiruvchivadaromad keltirmaydiga aktivlarning butarzdazozgarishib
ankning yuqorilikvidliaktivlarinimiqdorioshishigaolibkelgan. Ya'ni 2015 yil 1
yanvarholatigayuqorilikvidliaktivlar 1 170 349,0 mingso'mnitashkiletgan holda,
2016 yil 1 yanvarholatiga 5 544 902,0 mingso'mnitashkiletmoqda.
Bir yildavomidabankning yuqorilikvidliaktivlari 4 374 553,0
mingso'mgaoshganiniko'ramiz.

Bu holatbankning umumiylikvidligini oshishigavamijozlaroldidagimajburiyatlarinio'
zvaqtidabajaraolishigasababbo'lgan.

Bularning barchasidan shunibilishimiz mumkin kibanko'zininglikvidlikvato'lovgalay
oqatlilikko'rsatkichlarinibank faoliyatigamuvofiqlashtirilgandarajadaushlab turgan.
Bank resurslarinioptimallashtiribborishi uchun albatta ularnibank aktivlariganisbatant
o'g'ritaqsimlashorqalierishadi.

Bank aktivlarigaresurslarinigo'rivaoptimaldarajada joylashtirishesa,
bank resurslaridan qaysidarajada optimal foydalanganligivashuresurslardan qaysidaraj
ada optimal foydalanganligivashuresurslarkeltiradigandaromadmiqdorigaham bevosita
tabo'g'liqdir.

Tijoratbanklarinio'zlaridamavjud resurslardan samarali foydalanishlariorqaliolad
igandaromadlarniqanchalik barqarorlashtirib borsa,
ularning faoliyatlarishunchalik kengayib borib,
resurslar bazasini yanada kengaytirishimkoniyatipaydobo'ladi.

Bizgama'lum bank aktivlarining tarkibi da kredit operatsiyalariga sosisiyotirinishga qaratilganligi haqida ma'lumot berishni talab qilamiz.

Shu sababli bank aktivlarini diversifikatsiya holatini ko'rib chiqish davomida kredit operatsiyalariga alohida e'tibor qaratmoqlozim.

Biz bank amaliyotida kredit portfelini tarqatish uchun yil davomida kreditlash jarayonini diversifikatsiyalashni "TURONBANK"

ATB Surxondaryo viloyati Termiz filialini amaliy ma'lumotlariga asos tahlil qilamiz.

"TURONBANK"

ATB Surxondaryo viloyati Termiz filialitomonidan jami ajratilgan kreditlar 2016 yil 1 yanvar holatiga 1 915 675,0 ming so'mni tashkil etadi.

Shundan qisqa muddatlik kreditlar jami 135 406, ming so'mni va uzoq muddatlik kreditlar 11 780 269,0 ming so'mni tashkil etganini ko'rishimiz mumkin.

4-jadval

"TURONBANK"

ATB Surxondaryo viloyati Termiz filialitomonidan ajratilgan kreditlar muddatiga qarab tarkibi (ming so'mda)¹⁹

Ko'rsatkichlar	01.01.2016		01.01.2015	
	summa	%	Summa	%
Qisqa muddatli kreditlar	135 406	1	800 359	5
Uzoq muddatli kreditlar	11 780 269	99	13 833 932	95
Jami	11 915 675	100	14 634 291	100

Ushbu jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan shu ko'rsatkichlar haqida ma'lumot berishimiz mumkin 2016 yil 1 yanvar holatiga bank tomonidan ajratilgan kreditlarning

99

¹⁹ "TURONBANK" ATB Termiz filiali yillik hisobot ma'lumotlari (2014-2015)

foiziuzoqmuddatlikreditlargava 1 foiziqisqamuddatlikreditlarulushigato'g'rikeladi. Banktomonidankreditlarnimuddatigako'rajoylashtirilishigae'tiborqaratilishikerak, aksholdajalqbilinganresurslarniqaytarishbilanbo'g'liqmuammolaryuzagakelishimumkin.

banktomonidanjalqbilinganresurslarqisqamuddatlibo'ladiganbo'lsabankularniuzoq muddatlikreditlargajoylashtirishinatijasidaresurslarniboshqarishbilanbog'liqjiddiy muammolaryuzagakelishimumkin.

5-jadval

"TURONBANK" ATB Surxondaryo viloyat Termiz filiali tomonidan ajratilgan kreditlar tarkibi (ming so'mda)²⁰

Ko'rsatkichlar	01.01.2016		01.01.2015	
	summa	%	summa	%
Jismoniyshaxslargaberilgankreditlar	3 541 038	30	3 101 406	21
Yakkatartibdagitadbirkorlargaberilgan kreditlar	771 238	6	516 041	4
Xususiykorxonalar, xujalikshirkatlarivajamiyatlargaberilgankreditlar	7 070 788	59	10 473 199	72
Nodavlatnotijorattashkilotlarigaberilgankreditlar	204 043	2	79 907	1
Davlatkorxonalar, tashkilotvamuassasalarigaberilgankreditlar	199 800	2	380 700	3
Davlatxotijlariuchunxaridkilinadiganpaxtavag'allanietishtirishuchunberilgankreditlar	128 768	1	83 038	1
Jami	11 915 675	100	14 634 291	100

Jadval ma'lumotlaridan bank tomonidan ajratilgan kreditlar tarkibida eng yuqori ulushlar mos ravishda xususiy korxonalar va jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar xissasiga to'g'ri kelishini ko'rishimiz mumkin. Jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar 2015 yil 1 yanvar holatiga 3 101 406,0 ming so'mni tashkil etgan holda, 2016 yil 1 yanvar holatiga 3 541 038,0 ming so'mni tashkil etgan.

²⁰ "TURONBANK" ATB Termiz filiali yillik hisobot ma'lumotlari(2014-2015)

Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar bir yil davomida 439 633,0 ming so'mga ortgan. Ya'ni 2014 yilda jami berilgan kreditlardagi ulushi 21 foiz bo'lsa 2015 yilda bu 30 foizga yetgan.

Xususiy korxonalariga berilgan kreditlar 2015 yil 1 yanvar holatiga 10 473 199 ming so'mni tashkil etgan holda, 2016 yil 1 yanvar holatiga 7 070 788 ming so'mni tashkil etgan. Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar bir yil davomida 3 402 411,0 ming so'mga kamaygan. Ya'ni 2014 yilda jami berilgan kreditlardagi ulushi 72 foiz bo'lsa 2015 yilda bu 59 foizni tashkil etgan.

Kreditlar tarkibidagi bu o'zgarishlarni ijobiy baholash mumkin, shuningdek bu holat bank kredit portfelini diversifikatsiyasining yaxshilanayotganidan dalolat beradi.

Endi biz, Surxondaryo viloyat tijorat banklari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlarini kreditlash orqali tarmoqlar bo'yicha kreditlar tarkibi bilan tanishamiz.

6-jadval

Surxondaryo viloyat tijorat banklari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini kreditlash orqali tarmoqlar bo'yicha kreditlar tarkibi (mln.so'mda)²¹

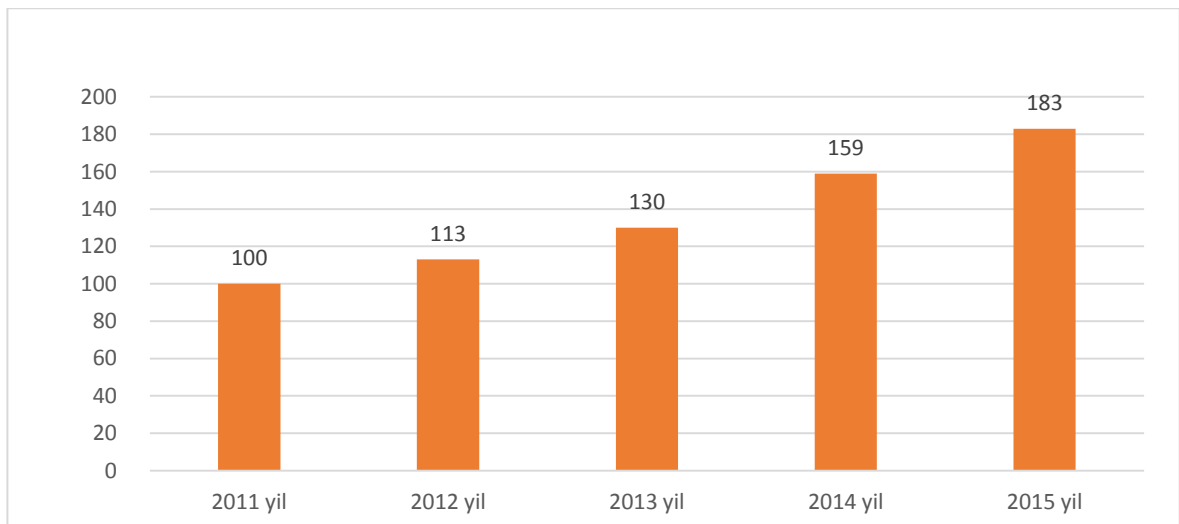
Ko'rsatkichlar	01.01.2016	
	Summa	%
Sanoat	58 974	11
Qurilish	78 522	14
Qishloq xo'jaligi	90 019	16
Savdo va xizmat ko'rsatish	234 494	42
Aloqa va transport	26 432	5
Boshqalar	67 787	12
Jami	556 228	100

²¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Surxondaryo viloyati Bosh boshqarmasi ma'lumotlari.

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan shuni ko'rish mumkinki Surxondaryo viloyat tijorat banklari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlarini kreditlash bo'yicha kreditlar tarkibida eng yuqori ulush 42 foiz, ya'ni 234 494,0 mln. so'm savdo va xizmat ko'rsatish sohasiga to'g'ri kelmoqda. Keying o'rinlar esa qishloq xo'jaligi, qurilish, sanoat, aloqa va transport hamda boshqalar xissasiga to'g'ri keladi. Umuman olganda Surxondaryo viloyat tijorat banklari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlariga ajratilgan kreditlarning tarmoqlar bo'yicha diversifikatsiyalanishiga e'tibor qaratilgan va u normal holatda.

Bank tomonidan ajratilgan kreditlarni tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishiga muhim e'tibor qaratish lozim. Agar bank kreditlarning tarmoqlar bo'yicha diversifikatsiya darajasiga e'tibor bermasa va ajratilgan kreditlar tarkibida bitta soha yuqori ulushga ega bo'lsa bu kreditning qaytmaslik riskini ko'paytiradi. Kredit portfelini tarmoq bo'yichya diversifikatsiya qilinmaganligi natijasida eng yuqori ulushga ega sohada yuzaga kelgan muammolar o'z navbatida bank faoliyatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu holatda kredit bilan bo'g'liq foizlar muddati kechikishi yoki kreditning qaytarilishi bilan bo'g'liq muammolar vujudga kelishi bank faoliyatiga sezilarli ta'sirlar ko'rsatadi.

2016 yil 1 yanvar holatiga ko'ra, bank hisobvaraqlarini masofadan boshqarish tizimlaridan foydalanuvchilar soni 1 061 mingtani, shundan «Internet-banking» va «Bank-mijoz» dasturiy majmuasi xizmatlaridan foydalanuvchilar 81,5 mingtani, «Mobil-banking» va «SMS-banking» xizmatlaridan foydalanuvchilar 979,5 mingtani tashkil etib, ularning soni 2014 yilganisbatanqariyb 2 barobargako'paydi.

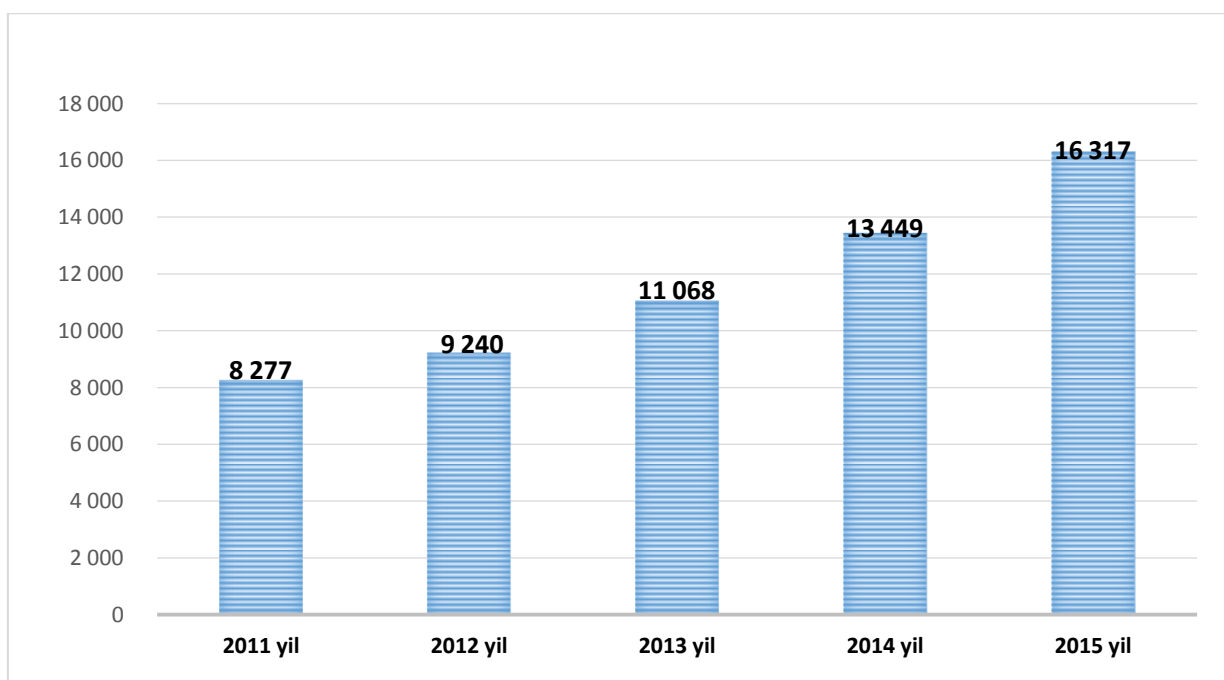

7-rasm. To'lov terminallari soni (ming dona)²²

7-rasm ma'lumotlardan chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohasi ob'ektlarida o'rnatilgan to'lov terminallari soni 2016 yil 1 yanvar holatiga 183 ming donani tashkil etganini ko'rishimiz mumkin, bu esa 2015 yil 1 yanvar holatidan 24 ming donaga ortiq.

Bank plastik kartalari muomalasini kengaytirish va takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida so'nggi 5 yil davomida muomalaga chiqarilgan bank plastik kartalari soni 2 barobardan ziyodga oshdi va 2016 yil 1 yanvar holatiga ularning umumiy soni 16,3 mln. donadan ortiqni tashkil etdi.

²²2015 yilda pul-kredit sohasidagi vaziyat va monetar siyosatning 2016 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari

8-rasm. Muomalaga chiqarilgan plastik kartalar soni (ming dona)²³

Shuningdek, joylarda to'lovlarni uzluksiz qabul qilishni ta'minlash maqsadida o'rnatilgan infokiosk va bankomatlar soni 2 345 taga etdi. 2015 yil davomida plastik kartalar orqali amalga oshirilgan to'lovlar hajmi 31,3 trln. so'mni tashkil etib, 2014 yilga nisbatan 37,6 foizga oshdi

III.BOB. O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI AKTIVLARI VA XIZMATLARI, RISKLARINI HISOBGA OLGAN HOLDA, DIVERSIFIKATSIYALASHNI OPTIMALLASHTIRISHNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

3.1 Xalqaro bank amaliyotida aktivlarni boshqarishning xususiyatlari

²³2015 yilda pul-kredit sohasidagi vaziyat va monetar siyosatning 2016 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari

Xalqaroamaliyotda turli sabablar, shu jumladan noto'g'ri pul – kredit siyosati, qimmatli qog'ozlar bozorining holati, natijasida tijorat banklarining likvidlik darajasini yo'qotganliklari va buning natijasida juda ko'plab tijorat banklarining bankrot bo'lganliklari isbot talab etmaydigan omildir. Tijorat banklari faoliyati to'xtatilishi ularning likvidlilik sohasidagi yuzaga kelgan muammolar natijasida sodir bo'lgan. Tijorat banklarining likvidligi bilan muammolarni ijobiy hal etish maqsadida turli rivojlanish bosqichlarida xalqaroamaliyotda banklar likvidligini boshqarish nazariyalari yuzaga chiqqan. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tijorat banklarining tashkil topishi bilan bir vaqtning o'zida ularning likvidligini saqlash va uni boshqarish yuzasidan nazariyalar vujudga kelgan. Xalqaroamaliyotda hozirgi kunda tijorat banklarining likvidligining boshqarishni to'rtta asosiy nazariyalari mavjud. Ular quyidagilardan iborat:

1. Tijorat ssudalari nazariyasi. Ushbu nazariyaning ildizi XVIII asrda Angliyadagi bank amaliyotidan kelib chiqqan va tarqalgan. Ushbu nazariyaning asosiy mohiyati bunda tijorat banklarining aktivlarini qisqa muddatli ssudalarga joylashtirilishini nazarda tutadi. Buning natijasida ssudalarning qisqa muddatliligi, aylanish tezligi va daromadlilik inobatga olinadi. Lekin, ushbu nazariyaning zaif tomoni shundan iboratki, qisqa muddatli tijorat ssudalari milliy iqtisodiyot muvozanatli holatda bo'lgandagina tijorat banklarining likvidligini ta'minlaydi, lekin, iqtisodiyotdagi inqiroz tufayli tijorat banklarining likvidligini boshqarish faoliyatida juda kuchli muammolarni hal etishni talab etadi.

2. Joylarning o'zgarish (joydan – joyga ko'chirish) nazariyasi. Ushbu nazariyaning asoschisi Djon Meynard Keynsning nazariy fikr – mulohazalariga asosan har qanday iqtisodiyot xech qachon o'z – o'zidan avtomatik ravishda muvozanatga (balansga) kelmasligini ta'kidlab, milliy iqtisodiyotdagi «samarali talabni» boshqarish davlat byudjeti tomonidan investorlar orqali tartibga solinishligi mumkin deb hisoblaydi. Dj.M.Keynsning fikricha, milliy iqtisodiyotdagi pulga bo'lgan talab va investitsiya jarayonidagi faoliyat hamda istiqbol to'g'risidagi taxminlar qimmatli qog'ozlar bozoridagi holatga ko'ra aniqlanadi.

Ushbu nazariya tijorat banklarining likvidligini boshqarishda davlat qimmatli qog'ozlariga alohida e'tibor berilgan. Albatta, davlat qimmatli qog'ozlar yuqorilikvid aktiv hisoblanadi. Lekin, iqtisodiyotdagi keskin ahvol ushbu nazariyaning to'g'riligiga shubxa tug'diradi. Bunga misol qilib, 1929-33 yillarda AQSHda yuzaga kelgan moliyaviy inqiroz natijasida ko'plab tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bilan ta'minlangan «onkol» kreditlari likvidligiga ishongan bo'lishsada, lekin qimmatli qog'ozlarning bozor narxi keskin tushib ketishi natijasida berilgan kreditlarni qaytarib olish tijorat banklariga zarar keltirgan hamda ular likvidlik muammosidan qutulmadilar. AQSHda 1933 yilgacha banklar sanoat kompaniyalarining qimmatli qog'ozlariga katta miqdordagi investitsiyalarni amalga oshirgan, shuningdek, vositachilik xizmatlarini ko'rsatishgan, xususan ularning qimmatli qog'ozlarini kafolatli joylashtirgan. 1929-1933 yillardagi tanglik boshlanishi bilan kompaniyalarning aksariyat ko'pchiligi bankrotlikka uchragan, bu esa, o'z navbatida, banklarning katta yo'qotishlariga olib keldi. «Zanjir bo'yicha» banklarning omonatchilari jabr ko'rdi. O'z omonatlarini banklarga ishonib topshirgan millionlab fuqorolar xonavayron yoki bankrot bo'lishdi. Ayni shu sababli, 1933 yili AQSHda tijorat banklarining qimmatli qog'ozlari bozorida vositachilik xizmati ko'rsatishni taqiqlovchi Glass-Steagall qonuni qabul qilindi. XX asrning 80 yillari o'rtasidan boshlab, Amerikadagi tijorat banklariga yana ikkilamchi bozorda aksiyalar bilan ayrim operatsiyalarni, shuningdek, dilerlik xususiyatidagi operatsiyalarni amalga oshirish uchun ruxsat berildi. 1998 yil avgustdagi Rossiyada davlat qisqa muddatli obligatsiyalar bo'yicha defoltni e'lon qilinishi juda ko'plab banklarning «sinishi»ga olib keldi. 2008 yilda yuzaga chiqqan jaxon moliyaviy – iqtisodiy inqiroziga o'zdiqqat – e'tiborini qaratgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov: “Ikkinchidan, avj olib borayotgan global moliyaviy inqiroz jaxon moliya – bank tizimida jiddiy nuqsonlarni mavjudligiga ushbu tizimni tubdan isloh qilish zarurligini ko'rsatdi. Ayni vaqtda bu inqiroz asosan o'z korporativ manfaatlarini ko'zlab ishyuritib kelgan, kredit va qimmatbaho qog'ozlar bozorlarida turli spekulyativ amaliyotlarga

berilibketgan banklar faoliyati ustidan

etarli darajada

nazorat yo'qligini ham tasdiqladi.²⁴ deb aloxida ta'kidlab o'tganlar.

3. «Kutilayotgan daromadlar nazariyasi». Ushbu nazariya asoschilari bank likvidligini boshqarish jarayonida olingan kreditlar asosida mijozlar tomonidan kutilayotgan daromad darajasiga ham miqdor nuqtai – nazaridan hamda vaqt nuqtai – nazaridan mos kelishi va o'zaro bog'lanishining amalga tadbiiq qilishdi. Xuddi shu asosda tijorat banklari uchun kelajakda kutilayotgan likvidlik muammosini oldini olishga imkoniyat yaratadi, deb hisoblaydilar.

Ushbu nazariyaning tarafdorlari fikricha tijorat banklarining likvidligini berilgan kreditlarni qaytarishda to'lovlar grafigiga, kelajakda qarz olgan mijozning biznes rejasiga asosan oladigan daromadini qo'ygan holda rejalashtirsa bo'ladi. Ushbu nazariyaning mohiyatini qisqacha izohlasak, unda tijorat banki kredit olgan mijozning biznes rejasiga asosan monitoring olib borish natijasida kelajakdagi bank likvidligini ta'minlashlari imkoniyati mavjud bo'ladi.

Kutilayotgan daromad nazariyasi ko'pchilik tijorat banklari tomonidan o'z investitsiya portfelini shakllantrishning zaminiga pog'onali samarani qo'yilishiga imkoniyat beradi. Unda qimmatli qog'ozlarning so'ndirilish muddatlari bo'yicha tushumlarning muntazam ravishda kelib tushishi va ularni oldindan bila olish imkonini hisobga olgan holda tanlab olinadi. Bunday holatda qimmatli qog'ozlarning investitsiya portfeli naqd puldagi to'lovlarning muntazamlilik ko'rsatkichi bo'yicha qarz va ular bo'yicha foizlarning muntazam so'ndirilishiga ega bo'lgan kredit portfeliga yaqinlashadi.

Investitsiyalash jarayonida bank strategiyasining ikki turi farqlanadi: passiv va aktiv. Passiv, kutib turuvchi strategiyaning maqsadi – o'rtacha bozornikiga yaqin bo'lgan darajadagi barqaror va qat'iy daromad olinishini ta'minlashdir. Bu holda, odatda, «narvon» usuli yoki «shtanga» usuli qo'llanadi. Birinchi usul turli muddatli qimmatli qog'ozlarni bank tomonidan tanlab olingan investitsiyalash muddati doirasida bir tekis taqsimlangan holda sotib olishga

²⁴Karimov I.A. "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari"-T.: "O'zbekiston" 2009. 5b.

asoslangan. «Shtanga» usuli investitsiyalarning aksariyat qismi portfelning yuqori likvidligini ta'minlaydigan juda qisqa muddatli qimmatli qog'ozlarga hamda yuqori daromad olish uchun imkon beradigan anchagina uzoq muddatli qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilishini anglatadi.

O'zbekistonda banklar o'zlarining qimmatli qog'ozlar portfelini shakllantirishda ushbu ikkala usulni qo'llaydilar. Biroq O'zbekiston uchun umuman investitsiyalashning nisbatan qisqaroq muddatlari xosdir.

Tijorat banklarining likvidlilik nazariyasi qatoriga passivlarni boshqarish nazariyasi ham kiradi. Ushbu nazariya 1960 – 70 yilda paydo bo'lib, uning asoschilari tijorat banklari likvidlik muammosini echish borasida o'z passivlariga, ya'ni majburiyatlariga e'tibor qaratishgan. Ushbu nazariyaning paydo bo'lishiga iqtisodiyotda ikki bo'g'inli bank tizimi va qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishi hamda ularning faoliyatlarini rivojlanishi ta'sir etdi. Ushbu nazariyaga asosan tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bozorida qo'shimcha pul – mablag'larini jalb etish orqali likvidlilik muammolarini hal etishlari mumkinligini ta'kidlaydilar. Bunday siyosat foyda olish va likvidlikni oshirish maqsadida federal jamg'armalarning depozit sertifikatlari va boshqa tijorat qimmatli qog'ozlarini sotib olish orqali amalga oshiriladi. Bunday holatda ular ichki jamg'arilgan mablag'lar hisobiga emas, balki tashqi mablag'lar hisobiga bo'ladi. Tijorat banklari fondlarni sotib olib ularni foiz stavkalari o'rtasidagi foydali farqdan kelib chiqqan holda joylashtiradilar va shu sababli spreadni boshqarish an'anaviy bank amaliyotiga aylandi. Dastlab ushbu nazariya ximoyasiga etakchi moliyaviy markazlarning yirik tijorat banklari aktiv ravishda chiqqan va keyinchalik esa undan boshqa banklar ham foydalana boshlagan.

Tijorat banklarini boshqarish siyosatini rivojlantiruvchi va unga qo'shimchalar qiluvchi passivlarni boshqarish nazariyasi quyidagi ikki isbotga asoslanadi:

- tijorat banklari qo'shimcha pul mablag'larini kapitallar bozorida sotib olgan holda jalb etish yo'li orqali likvidlik muammosini hal etishi imkoniyatiga

ega bo'ladilar. Bu bo'yicha rivojlangan mamlakatlardagi amaliyot o'z isbotini topgan;

- tijorat banklari o'z likvidligini mamlakat Markaziy banki yoki boshqa tijorat banklaridan pul mablag'larini keng ko'lamda qarzga olish orqali ta'minlashlari mumkin.

Zamonaviy sharoitda ko'pgina rivojlangan mamlakatlar bank tizimida tijorat banklari qarz mablag'larini jalb etishdan keng foydalanadilar. Ushbu mablag'lar hisobiga bank aktivlarining 80 foizidan ortig'i shakllanadi. Bizning fikrimizcha, mamlakatimiz milliy bank tizimida faoliyat ko'rsatayotgan tijorat banklari amaliyotida ushbu nazariyadan ham keng ko'lamda foydalanish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning sababi resurslar etishmovchiligi holatida tijorat banklari banklararo resurslar bozorida qo'shimcha mablag'lar jalb qilish orqali hamda ortiqcha bo'lgan holatda esa, ularni samarali joylashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Tijorat banklari aktiv operatsiyalarni olib borish yo'li bilan daromad olishga xarakat qiladi, lekin, bu faoliyatni olib borish jarayonida tasdiqlangan qonunchilik me'yorlariga amal qilishlari lozim. Tijorat banklari o'zlari uchun o'rnatilgan likvidlik darajasini saqlab turishlari uchun hamda olib borilayotgan aktiv operatsiyalarning turlari bo'yicha yuzaga chiqishi mumkin bo'lgan qaltisliklarni oqilona taqsimlashlari shart. Amaldagi qonunchilikka asosan tijorat banklari o'zlarining aktivlarining ma'lum qismini daromad keltirmaydigan hamda juda kam miqdorda daromad keltiruvchi aktivlarga yo'naltiradi. Masalan, umuman daromad keltirmaydigan aktivlarga tijorat banklarining O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisob raqamida saqlanadigan majburiy zahiralar, asosiy vositalarni, jixozlar va buyumlarni, hamda juda kam miqdorda daromad keltiruvchi aktivga esa kassadagi naqd pulni ko'rsatib o'tishimiz mumkin. Bundan tashqari tijorat banklarining ko'chmas mulkdagi aktivi nafaqat daromad keltirmaydi, balki, mol – mulk solig'ini to'lashi bilan zarar keltiradi.

Iqtisodchi olimlar o'rtasida tijorat banklarining aktiv operatsiyalarini oldiga qo'yilgan vazifalariga asosan quyidagi ikki guruhga ajratadilar:

- tijorat banklarining likvidligini saqlab turish maqsadidagi aktiv operatsiyalar;

- tijorat banklarining ma'lum daromad olish maqsadidaga aktiv operatsiyalar.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, bu ikkala maqsaddagi aktiv operatsiyalar o'rtasidagi bank likvidligini ta'minlash hamda daromad olish o'rtasida bevosita bog'liqlik, hamda bizning fikrimizcha, o'zaro o'ziga xos ziddiyatlar mavjud.

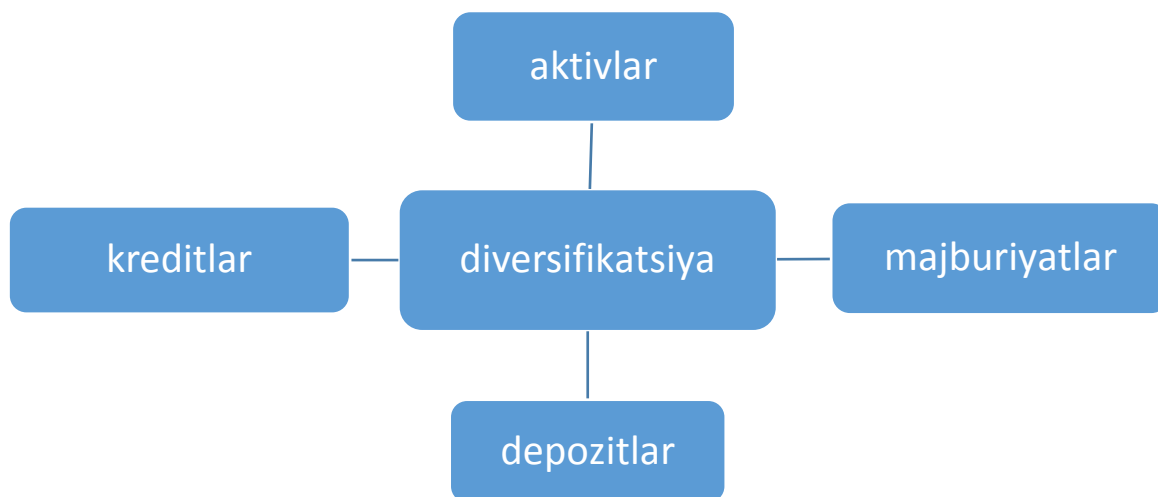
Tijorat banklarining likvidligini saqlash maqsadidagi qo'yilmalarga banklarning kassalardagi pul mablag'lari, Markaziy bankdagi majburiy zahiralari, tez sotiladigan hamda yuqorilikvid qimmatli qog'ozlariga investitsiyalar, boshqa tijorat banklaridagi depozitlarning summalari kiradi. Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, biz yuqorida ta'kidlab o'tgan qo'yilmalar tijorat banklariga ma'lum miqdorda daromad keltirsada, ularning asosiy maqsadi bankning umumiy likvidlik darajasini saqlab turishdan iboratdir, ulardan keladigan daromad banklar uchun ikkinchi darajadagi ahamiyatga egadir.

Tijorat banklarining likvidligini ta'minlashda har bir mamlakatdagi Markaziy bankning pul – kredit siyosatini amalga oshirishda majburiy zahira siyosati tegishli samara berishi lozim. Ushbu siyosatda masalaning ikki tomonini ko'rsatib o'tish lozim. Birinchidan, Markaziy bankning majburiy zahira stavkalarini oshirishi tijorat banklarining likvidlik darajasini ko'taradi. Ikkinchidan, tijorat banklarining o'z mijozlaridan ma'lum miqdorda xarajatlar hisobiga shakllantirilgan mablag'larini xarakatsiz turib qoladi. Buning natijasida ularning muddatli va jamg'arma depozitlarini oshirish bo'yicha olib boradigan faoliyatiga salbi ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro amaliyotda Markaziy banklar majburiy zahira siyosatidan foydalanmaydilar. Masalan, Buyuk Britaniya, Germaniya, Gongkong, Kolumbiya, Litva, Chexiya, Fransiya, Xitoy, Yaponiya va boshqa mamlakatlarda Markaziy bankning majburiy siyosati qo'llanilmaydi. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo mamlakatlarda Markaziy banklar tomonidan qo'llanilayotgan majburiy zahira stavkalari mavjud, lekin, ularning foizlari yuqori

darajada emas. Iqtisodiy adabiyotda bank tizimi likvidligi degan atama mavjud. Ushbu tizimning mohiyati mamlakatdagi butun bank tizimini ta'minlashda, ularning faoliyat ko'rsatishi uchun iqtisodiy sharoitlarni ta'minlash va omonatchilar hamda kreditorlarni manfaatlarni himoya qilish maqsadida Markaziy bank markazlashgan tartibda barcha tijorat banklari uchun turli likvidlik me'yorlarini saqlash uchun faoliyat normativlarini o'rnatadi va nazoratni olib boradi. Halqaro amaliyotda, Buyuk Britaniya, Germaniya, Italiya, Ispaniya, Belgiya, AQSH, Niderlandiya, Fransiya, Yaponiya va boshqa davlatlarda tijorat banklari likvidligi uchun turli normativlar o'rnatilgan. Ushbu normativlarning turlari va ular bo'yicha koeffitsientlar mamlakatdagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar milliy pul birligining barqarorligi, iqtisodiyotning real holati, inflyatsiya darajasi va davlat byudjeti taqchilligini hisobga olingan holda o'rnatiladi. Shuning uchun har bir alohida olingan mamlakatda tijorat banklari likvidligi uchun normativlar bir-biridan farq qiladi.

3.2 O'zbekiston tijorat banklari aktivlarini va xizmatlarini diversifikatsiya qilishning takomillashtirish yo'llari

Bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiya qilishning zarurligi haqida gapiradigan bo'lsak, har doim xam bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarni sifat ko'rsatkichlaridan kelib chiqib ularni yuz foizli to'g'ri baholashning iloji yo'q chunki ularning tarkibiy va sifat jihatdan o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar soni juda ko'p. Shunday hollardaaktivlarni tarkibiy tuzilishini doimiy optimallashtirish bunday muammolarni kelib chiqishini oldini oladi, chunki, aktivlar tarkibini xar xillashtirish natijasida ular bilan bo'g'liq risklar ham taqsimlanadi. Shuning uchun, diversifikatsiyaaktivlar vako'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini optimallashtirish uchun eng keng tarqalgan yo'llardan biri bo'lib xizmat qiladi. Aktivlar tarkibini diversifikatsiyasi ularni tarkibiy jihatdan turli sohalar va yo'nalishlarga bo'lishni nazarda tutadi bu esao'z navbatida ular bilan bog'liq risklarni kamaytirish uchun xizmat qiladi. Diversifikatsiyao'zi quyidagi to'rta element bo'yichaamlagaoshirilishi mumkin.

9-rasm. Bank aktivlari va passivlari diversifikatsiyasi²⁵

Aktivlarni tarkibiy elementlari bo'yicha diversifikatsiya qilish. Aktivlarni har bir tarkibiy elementni ya'na tarkibiy elementlarga ajratgan holda diversifikatsiya qilish mumkin. Masalan, qimmatli qog'ozlar, ularni qarz munosabatni va ulush munosabatini ifodalaydigan qimmatli qog'ozlar sifatida o'zaro taqsimlash; bazisli qimmatli qog'ozlar va derivativlarga ajratib ularni o'zaro muttanosib ulushini aniqlash; qimmatli qog'ozni emissiya qiluvchisiga ko'ra davlat, mahalliy va korxonalar; qimmatli qog'ozlar bozoriga ko'ra ichki va tashqi bozorlarga ajratib diversifikatsiya qilish mumkin.

Tarmoqlari va sohalari bo'ylab diversifikatsiya qilish. Bunda bank o'zini xizmatlarini yoki aktivlarini tarmoqlar va sohalar bo'ylab joylashtiradi va bu orqali ular bilan bo'g'liq risklarni taqsimlab ulardan kutilayotgan samarani ortishiga erishishi mumkin. Buni banklarning investitsiya yoki kredit operatsiyalari bo'yicha olib ko'radigan bo'lsak, bank o'z investitsiya portfelini shakllantirganda uni har xil sohalariga qilingan investitsiyalarga ajratilganligiga e'tibor berish kerak. Agar bank investitsiyalarini katta qismini bir sohaga kiritgan bo'lsa, bu bankni investitsiya portfelini risklilik darajasini ortishiga olib keladi. Agar investitsiyalarni katta qismi kiritilgan sohada qandaydir iqtisodiy muammolar vujudga kelsa bu o'z

²⁵ Acharya, V.V., Hasan, I., Saunders, A., 2006. Should banks be diversified? Evidence from individual bank loan portfolios. *Journal of Business* 79, 1355-1412.

navbatida bank investitsiya portfelini holatini yomonlashishiga sabba bo'ladi. Shu sababli banklarda aktivlarni shakllantirayotganda albatta ularning tarmoqlar va sohalar bo'yicha joylashtirilishiga e'tibor qaratish lozim.

Moliya institutlari va Fond oilalar bo'ylab diversifikatsiya qilish. Bizga ma'lum juda ko'plab moliyaviy institutlar va kompaniyalar mavjud, brokerlik kompaniyalari, turli xildagi fondlar, banklar va shuningdek sug'urta kompaniyalari, ularning barchasi moliyaviy va investitsiya xizmatlarni taklif qiluvchilar hisoblanadi lekin ularning hech qaysi biri yuz foizli ishonchli emas albatta ular bilan bog'liq risklar mavjud. Shunday naqd va naqdsiz pullarni joylashtirishda ularning hech qaysi biri mukammal ishonchli hisoblanmaydi, shunday hollarda eng qulay yo'l ularni turli xil moliya institutlari va fondlarga bo'lib joylashtirgan maqul, bu esao'z navbatida xavf- xatarni taqsimlaydi. Yuqoridagi moliya institutlardan hammasi bir vaqtning o'zida moliyaviy muammolarga duch kelishi matematik ehtimollik jihatidan ham past hisoblanadi. Bu esa asosiy sizning mablag'laringiz bilan bog'liq muammolarni vujudga kelishini oldini oladi.

Likvidlik darajasi bo'ylab diversifikatsiya. Aktivlarni taqsimlaganda yoki ularni tarkibini shakllantirayotganda ularning likvidlik darajasiga ko'ra ham muttanosib shakllanishiga e'tibor qaratmoq lozim. Bu o'z navbatida bankning likvidligini saqlab turish va mijozlar oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida, tezkor amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Bu bilan bank mijozlar sonini kengaytirishga va xizmatidan foydalanuvchilar sonini oshishi bilan yuqori daromadga erishishi kutiladi.

Iqtisodiy hududlarga ko'ra diversifikatsiya qilish. Bunda aktivlarni iqtisodiy hududlarni o'rganish, ularning ichki imkoniyatlarini baholash va u hududlarning ichki imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda joylashtirilishini nazarda tutuladi. Aktivlar faqatgina bitta hudud miqyosida emas balki bir nechta hududlarga joylashtirilishi nazarda tutiladi. To'g'ri bu ma'lum bir ma'noda daromadni cheklashi mumkin lekin riskni taqsimlashga, va kutilayotgan daromadni barqarorligiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bank aktivlarini tarkibiy jihatdan o'rganib tahlil qilish natijasida ularni diversifikatsiya qilish natijasida ular bilan bog'liq risklarni taqsimlash orqali risklarni yetmish foizgacha qisqartirish mumkin. Bu eas albatta bankning aktivlarini qay darajada diversifikatsiya qilganligiga bog'liqdir.

Aktivlar tarkibini o'rganib chiqqanimizda, aktivlarning tarkibinig yuqori ulushi kredit operatsiyalari zimmasiga to'g'ri kelishini ko'rishimiz mumkin. Shundan kelib chiqqan holda kredit portfeli diversifikatsiyasigaalohida e'tibor qaratmoq lozim chunki bank daromadlarining katta qismi shu operatsiya hisobidan shakllanishi bilan bir qatorda, bu operatsiya bilan bog'liq risklar ham yuqori hisoblanadi.

Shundankelibchiqqanxoldabankningkreditportfeliningdiversifikatsiyasibankningba'zimijozlardanko'rganzararlariniboshqamijozlardanko'rgandaromadhisobidankopl pshimkoniyatiniberadi.

Diversifikatsiyaniuchxilyo'nalishbo'yichaolibborishmumkin.

1. Portfel.
2. Geografik
3. Kreditlarnito'lashmuddatigaqarabo'tkaziladigandiversifikatsiyaturlaridir.

Banklarningkreditportfelinidiversifikatsiyaqilishbankningkreditlariniharxilsoladagibirmechamijozlaro'rtasidagitaqsimlashnio'zichigaoladi.

Diversifikatsiyaqilinmagankreditportfelidoimoyuqoririskbog'liqbo'ladi.

Bankningkreditportfelinidiversifikatsiyaqilishyo'libilankreditportfeliniboshqarishbankningstrategikrejalashtirishjarayonibilanuzluksizbog'liqdir.

Diversifikatsiyaningxususiyatlarishundakim:

-birinchidan-

diversifikatsiyahammavaqtriskniyoqtirmaydiganbanklaruchunqulaykeladi, chunkiurisknikamaytiradi;

ikkinchidankreditbo'yichafoydaharakatiqanchakammoskelsa, risknikamaytirishhisobigadiversifikatsiyadanshunchako'pna'fko'rishmumkin.

Diversifikatsiyalanganportfelburiskjixatdanbir-birigabog'liqbo'limagankichikkreditlartuplaminio'zidamujassamlashtiradi.

Kreditportfeliyigirmadanortiqkreditdantashkiltopganbo'lsa, bundayportfelyaxshidiversifikatsiyaqilinganportfeldeyiladi. Diversifikatsiyatalabdarajasidabo'lishiuchunquyidagishartlarbajarilishikerak.

-portfelko'psonlinisbatanmaydakreditlardantashkiltopishi.

-kreditlarriskjixatidanbirbirigabog'liqemas,

ya'nibironbirkreditbo'yichato'layolmaslikextimoliboshqakreditbo'yichato'layolmaslikextimolibilanbog'liqbo'lmasligikerak.

Diversifikatsiyayordamidakreditportfeliningumumiyriskdarajasinikamaytirishgaerishishmumkin.

Ba'zidaalohidaolingankreditbo'yicharisko'zgarmaganholdahaqiqiyolinadigand aromadkutilayotgandaromadgatenglashishimumkin.

Banklaruchunkreditportfelinidiversifikatsiyalashoson, kreditnikamsummadaturlisohalargaturlimintakalargaajratishgaerishishlozim.

Kreditlarnita'minlanganligibo'yichadiversifikatsiyaqilishdata'minlashasosqilibolinganob'ektninglikvidlikdarajasigae'tiborberishzarur.

Kreditta'minlanganligilikvidlilikdarajasiqanchayuqoribo'lsa, kreditvaubo'yichafoizninghamo'zvaqtidaqaytishiosonvatezbo'ladi.

Bankningkreditsiyosatinivakreditportfelinitahlilqilishningasosiy maqsadi-ssudabo'yichaasosiyqarzvaubo'yichafoizlarnio'zvaqtidato'lashgaerishishdaniborat.

Albattabarchakreditlarbo'yichama'lumbirsababbilanto'layolmasliksharoitiyuzagakelishimumkin.

Agarbankkreditnifaqatjudaishonchlimijozgaberadiganbo'lsa, uningyuqorifoydaolishiimkoniyatiquqsarishimumkin.

Shubilanbirgaagarkreditnito'lashbo'yichamuammolaryuzagakelsa, bubankkajudaqimmatgatushushimumkin.

SHuninguchunbankningkreditsiyosatiehtiyotkorlikbilanbankresurslarinioqilonajoylashtirishiasosidayuqorifoydaolisho'rtasidagibalansnita'minlashgaqaratilganbo'lishikerak

Tijoratbanklar kredit portfelini diversifikatsiyalash usulidan foydalanishda bank kreditlarini turli sohalardagi kompaniyalarga,

kichik miqdordagi s qamuddatlariga va ko'proq mijozlarga berishni afzal ko'rish lozim

Yana kreditlarni diversifikatsiya qilishda berilgan kreditlarning ta'minlanganligini hisobga olish yo'libilgan kreditlar bo'yicha risklarni kamaytirib, bankdan foydalanishga erishish mumkin.

Kreditlarni diversifikatsiya qilishda kreditlarni kammiqdordagi ko'proq mijozlarga berishga alohida e'tibor qilinishi lozim.

Banklar bergan kreditlar bo'yicha ularning ta'minlanganligiga qarab diversifikatsiya qilish usulini qo'llash kredit risklarining kamayishiga va bank foydasining oshishiga alohida e'tibor berish mumkin.

Kreditlarni ta'minlanganligi bo'yicha diversifikatsiya qilish quyidagi belgilar bo'yicha o'tkaziladi:

- Kreditning tovar moddiy boyliklar bilan ta'minlanganligi.

- qimmatli qog'ozlarni garovga olish yo'libilgan ta'minlanganligi.

- Bank garantiyasi bilan ta'minlanganligi darajasi.

- Boshqa huquqiy shaxslarning kafolati sifatida ta'minlanganligi va boshqalar.

Tijorat banklar kredit berishda 2 xil foiz stavkasini bank kreditlar beradi. Birinchisi o'z garmas foiz stavkasi, ikkinchisi esa o'zib yuruvchi foiz stavkalarini. Foiz stavkalarini urnatishda bank kichik va tashqi bozor dayuzaga kelgan turli foiz stavkalaridan mamlakatdagi inflyatsiya darajasi va bankning daromadligiga qarab tayyorlanadi. Kredit berayotgan bank kredit bo'yicha foizlar qanday to'lanilishini inobatga olish kerak, o'z mablag'larini hisobidan miyokib boshqamanbalardan miyobuholda diversifikatsiya yanabirturifoz to'lash manbalarini bo'yicha diversifikatsiyalash maydonga chiqadi.

Diversifikatsiya yanakreditni qaytarish yo'kit o'lash muddatini bo'yicha; oylik; kvartallik; ma'lum vaqtdan so'ng; odatda investitsion kreditlar bo'yicha; oldindan,

diskontirlangan kreditlash usulibo'yicha,
kredit berish muddatiga qarab diversifikatsiyalashni qo'llash mumkin.

Kredit portfelini muddati
bo'yicha diversifikatsiyalash ham ahamiyatga ega,
chunki turli muddatli sudalar bo'yicha foiz stavkalar turli o'lchovdagitebranishlarta'sir
iostidabo'ladi va qarzoluvchining bilvosita zimmasigatushuvchirisklar ham sudalarni
ng muddatiga bog'liq.

Diversifikatsiyaning keyingi turi - bu geografik diversifikatsiyalash bo'lib,
unda geografik mintakaninazarda tutadi.

Diversifikatsiyaningushbuturiyirik banklarga xosdir. O'zbekiston Respublikasida
ushbu usul qarzoluvchining kelibchiqish joyiga qarab qo'llaniladi,
ya'ni bank kredit portfelini O'zbekiston Respublikasirezidentlariga va nonrezidentlariga
berilgan kreditlarga bo'ladi.

Bank kreditlashning geografik limitlarini o'rnatish ijobiy samara berishi mumkin.

Mulkchilik shakllariga ko'ra bankning kredit portfelini davlat korxonalariga,
nodavlat korxonalariga xorijiy kapitalga qarab berilgan kreditlarga ajratiladi.
Diversifikatsiyaning barcha usullar kredit riskidan ximoyalani shusulibo'lib xizmat qila
di. Bank tomonidan berilgan kreditning samaradorligi, uning o'zvaqtida va to'liq
bankga qaytib kelishi tijorat bankining kredit portfelini sifatiga,
uning diversifikatsiyalanganligiga bog'liq. Kredit diversifikatsiya banklarda
kreditlashni tartibga solish, barcha bitimlarning samaradorligini ta'siri sifatida,
muhim ahamiyat kasb etadi. Kreditlar diversifikatsiya aniq nazoratning asosiy usuli
hisoblanadi. Bu usul mijozlarning turli toifalariga kreditlarini berishni ko'zda
tutadi: turli sohalardagi faoliyat muassasalariga va kompaniyalariga ,
shuningdek, jismoniy shaxslarga. Kreditlarni diversifikatsiyasi kreditlar bilan
bog'liq risklarni sezilarli darajada kamaytirishi mumkin, chunki xar xillashtirilgan
kredit portfeli xar doim ma'lum bir kreditdan keladigan zararni boshqasini
hisobidan qoplashni imkonini beradi. Shunday qilib, diversifikatsiya odatda
risklarni minimallashtirish sifatida qaraladi. Kreditni diversifikatsiyalash
natijasida kredit muassasalari kredit xavfi va ularning majburiyatlarini bajarish

uchun boshqa daromadlar tomonidan qoplash imkonini beradi, bir qarz oluvchi qarz to'lovini kechikishi bilan bog'liq mumkin yo'qotishlarni kamaytirish imkonini beradi. Kredit portfeli diversifikatsiyalanishi natijasida kreditlarni iloji boricha turli sohalarga kichik miqdorda ko'p sonli foydalanuvchilarga berish maqsadga muvofiq hisonlanadi. Chunki ushancha miqdordagi kredit kam sonli mijozlarga yirik miqdorda berilishi bitta mijozning moliyaviy ahvolining yomonlashuvi, u bilan bogliq kreditning qaytmaslik xavfini oshishigaolib keladi. Shu sababli banklar o'zlarini kredit portfellarini shakllantirayotganlarida kredit portfellarini diversifikatsiyasi darajasiga e'tibor qaratsalar bu ularning kredit bilan bog'liq xavf xatarlarini sezilarli darajada pasaytirishga yordam beradi,

Banklar tomonidan kreditlarni diversifikatsiyalshda ishlatiladigan asosiy usullar:

1. Kreditlarni normallashtirish. Bu usul beriladigan kredit miqdori ustidan qattiq yoki egiluvchan limitlar, kreditlash muddatlari, foiz stavkalar va kreditlashni boshqa shartlari bo'yichaajratishni o'z ichigaoladi.
2. Kredit oluvchilarni diversifikatsiyasi. Bir xil guruh ichida yoki yaqindan bog'liq qarz oluvchilar uchun belgilangan kreditlar chegaralar ham individual kredit oluvchilar yoki qarz oluvchilarning guruhlari uchun ularning moliyaviy vaziyat qarab o'rnatilgan bo'lishi mumkin. (Misol uchun, Iste'mol krediti, korxonalar faoliyatini muayyan sohasiga qarab , va hokazo) Bunday bir xil sohada ishlayotgan tashkilotlarga kreditlar taqdim etish - juda xavfli hisoblanadi.
3. Qabul qilingan kredit ta'minotiga ko'ra diversifikatsiya . kreditlar uchun garov ularni qaytish ehtimolini oshiradi. Barcha kreditlar ta'minlangan, yetarlicha ta'minlanmagan va taminlanmagan kreditlarga bo'linadi. Oxirgi ikki guruhning miqdoran oshishi banklar tomonidan berilgan kreditlarnini qaytmaslik xavfini sezilarli darajadaoshiradi.
4. Kreditlar bo'yicha har xil turdagi foiz stavkalarini hisoblash usullaridan foydalanish. Misol uchun qayta moliyalashtirish stavkasida imtiyozli kreditlar taqdim etish, shunindek qisqa muddatli kreditlar uchun o'rtacha foiz stavkada kreditlar taqdim qilinishi, uzoq muddatli kreditlar uchun esao'rtachadan yuqori

stavkada kreditlarni taqdim etish va ularni jami kredit portfelidao'zaro muttanosibligin ta'minlash.

5. Kredit muddatiga ko'ra diversifikatsiya. Kreditlar muddatiga ko'ra diversifikatsiya qilinganda uzoq muddatli va qisqa muddatli kreditlarga banklarning o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mutanosib ravishda shakllantirishlari kerak. Chunki kredit uchun jalb qilingan mablag'ning foydalanish muddatidan kelib chiqqan holda kredit berilgnada bu resurdan samarali foydalanilgan hisoblanadi. Agar ushbu holatlar bank tomonidan e'tiborgaolinmasa mijozlar oldida jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Jahonning eng barqaror banklari tajribasini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan zamonaviy uslubiyotlar asosida mamlakatimizdagi barcha tijorat banklarida banklar mijozlarining kreditga layoqatliligini skoring-tahlil qilish tadbirlarini davom ettirish. Tijorat banklarida kredit resurslarini investitsiya maqsadlariga samarali taqsimlash, kredit tavakkalchiliklari darajasini kamaytirish va istiqbolli investitsiya loyihalarini tanlash bo'yicha ishlar sifatini oshirishga doir chora – tadbirlarni amalga oshirish;

XULOSA

Tijorat banklarining aktiv operatsiyalaridan asosiy maqsad daromad olishdir. Ular aktiv operatsiyalarni olib borishda amaldagi qonunchilik va O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yo'riqnomalarida ko'zda tutilgan normativlarga qat'iy amal qilishlari, bank likvidligi darajasini etarli darajada saqlab turishlari va aktiv operatsiyalarining turlari bo'yicha qaltisliklarni oqilona taqsimlashlari lozim bo'ladi. Amalda o'rnatilgan tartib - qoidalar tijorat banklarini aktivlarining ba'zilarini daromad keltirmaydigan hamda kam daromad keltiradigan moddalariga yo'naltirishlarini talab etadi. Bunday aktivlarga asosiy vositalar, kassadagi naqd pullar, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankidagi majburiy zahiralarni va boshqa aktivlarni keltirishimiz mumkin. Biz ta'kidlab o'tgan aktivlar, shu jumladan davlat qimmatli qog'ozlariga investitsiyalar tijorat bankining likvidligini ta'minlab turadigan qo'ylmalar hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, tijorat bankining daromadlilik va uning likvidlilik qarama - qarshi munosabatdadir. Likvidlilikni oshirish bo'yicha qo'ylmalarni ko'payishi daromadlilikni oshirishga yo'naltirilgan qo'ylmalarni pasaytiradi.

Risklarni hisobgaolgan holda bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini optimal diversifikatsiya qilish yo'llari mavzusida olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida quyidagi xulosaviy fikr va tavsiyalarni bildirishni maqsadga muvofiq deb topdik.

- tijorat banklarining moliyaviy resurslarini muddatlari bo'yicha diversifikatsiya qilish orqali boshqarishni chuqurroq takomillashtirish, ya'ni tijorat banklari o'zlarining moliyaviy resurslarini boshqarish jarayonida, ularni daromad keltiruvchi aktivlarga, jalb qilingan muddatlarni e'tiborgaolgan holda joylashtirilishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki resurslarni boshqarishda ushbu omilga e'tibor qaratilishi bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarilishiga imkoniyat yaratadi.

- Bank resurslarini aktivlarga joylashtirish imkoniyatiga qarab jalb qilish zarur chunki ayrim banklar resurslarni ko'p miqdorda va yuqori foiz stavkada jalb qilish natijasida ularni aktivlarga joylashtirishga ulgurmaydilar. Buning natijasidabank zarar ko'rish ehtimolidan holi bo'lmaydi. Shuning uchun tijorat banklarining daromad olish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida markaziy bank tomonidan majburiy zaxira talablarining kamaytirilishi banklarning o'zlarida ko'proq resurs qolishiga sharoit yaratiladi va daromad keltiruvchi aktivlarga joylashtirish imkoniyatini beradi.

- Diversifikatsiya yordamida kredit portfelining umumiy risk darajasini kamaytirishga erishish mumkin. Ba'zida alohida olingan kredit bo'yicha risk o'zgarmagan holda haqiqiy olinadigan daromad kutilayotgan daromadga tenglashishi mumkin. Shuni alohida keltirish mumkinki bank aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiya qilish orqali ular bilan bog'liq risklar taqsimlanadi va mana shu taqsimlanish natijasida xatarlarni kamayishi aktiv operatsiyalardan kutilayotgan daromadni maksimallashtirish uchun xizmat qiladi. Shuni hisobga olgan holda hozirda tijorat banklarimiz oldida turgan asosiy vazifalardan biri aktivlarni risklilik darajasi ular bo'yicha tavakkalchiliklarni hisobga olgan holda ulardan kutilayotgan daromadlarni maksimallashtirishga qaratilgan optimal diversifikatsiya qilish yo'llarini ishlab chiqish hisoblanadi. Optimal shakllantirilgan aktivlar tarkibigina banklarning o'zlari ko'zlagan maqsadlari sari og'ishmay yetib borishlariga xizmat qiladi.

- diversifikatsiyalash darajasini aniqlashda, depozitlarni geometrik va tarmoq belgilari bo'yicha taqsimlanish mezonlari, ularning miqdorlari va turlarini jalb etish muddatlari hamda tijorat banklari kredit portfellarini tahlil qilish vaqtida likvidlik tavakkalchiligini asosiy manbasidir. Shuning uchun tijorat banklari likvidligi va daromadlilikining eng maqbul yoki mos darajasini aniqlashlari zarur. Bunga erishish uchun bank aktivlarini samarali boshqarish katta ahamiyatga ega.

Bozor munosabatlarida banklar uchun aktivlarni diversifikatsiya qilish hamda ularni boshqarish asosiy va dolzarb vazifalardan hisoblanib kelmoqda. Shuning uchun tijorat banklari moliyaviy jihatdan aktivlarni boshqarishning asosiy

maqsadlari hisoblangan bank likvidligini oshirish, bank daromadini oshirish va tavakkalchiliklarini kamaytirish masalalariga e'tibor qaratish lozim.

Bitiruvmalakaviyishimizning O'zbekiston Respublikasida tijorat banklarining aktivlarini va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiya qilishning takomillashtirish bo'yicha quyidagilarni taklif etamiz:

1. jahonning eng barqaror banklari tajribasini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan zamonaviy uslubiyotlar asosida barcha tijorat banklarida mijozlarining kreditga layoqatligini skoring-tahlil qilish tadbirlarini davom ettirish.

2. tijorat banklarida kredit resurslarini investitsiya maqsadlariga samarali taqsimlash, kredit tavakkalchiliklarida darajasini kamaytirish va istiqbolli investitsiya loyihalarini tanlash bo'yicha ishlarsifatini oshirishga katta e'tibor qaratish

3. tijorat banklarda investitsiya loyihalarining ekspertizasi sifatini, shu jumladan, ushbu jarayon shaffofligini oshirish, loyiha ekspertizasi jarayonida barcha potentsial omillar va risklarni inobatga olishni ta'minlash;

4. tijorat banklari tomonidan xo'jalik birlashmalariva yirik korxonalar bilan birgalikda tashkil etilayotgan investitsion loyihalarni va boshqa hujjatlarni ishlab chiqish bo'yicha injiniring kompaniyalarini faoliyatini rivojlantirish;

5. tijorat banklarining investitsion faoliyatiga mas'ul bo'lgan tashkiliy tuzilmalar faoliyatini yanada takomillashtirish, shu jumladan ularning ishlarini tashkillashtirishni va samarasini yaxshilash, kadrlar salohiyatini mustahkamlash bo'yicha zarur choralar-tadbirlar amalga oshiriladi.

6. Tijorat banklari tomonidan ko'rsatilayotgan bank xizmatlarini tarkibini o'rgangan xolda, mijozlarni talabidan kelib chiqib yangi bank xizmatlarini taklif etish va ular tarkibini doimiy yangilab turish o'ylashimizcha bankning ham xizmatlarini diversifikatsiya darajasini balki daromadlarini ham o'sishiga xizmat qiladi.

Fikrimizcha, yuqorida qaydetilgan takliflarimizni bank amaliyotiga kiritilishi respublikamizdagi tijorat banklari aktivlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarini diversifikatsiya qilishning samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi qonunlari

- 1.1 O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: “O'zbekiston”, 2010
- 1.2 O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi. T. “Adolat” 2011
- 1.3. O'zbekiston Respublikasining “O'zbekiston Respublikasini Markaziy banki to'g'risida”gi qonun, T.: “O'zbekiston”, 2010.
- 1.4. O'zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi qonun, T.: “O'zbekiston”, 2010.
- 1.5. O'zbekiston Respublikasining “Valyutani tartibga solish to'g'risida”gi qonuni T.: “O'zbekiston” 2011.
- 1.6. O'zbekiston Respublikasining “Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida”gi qonuni T.: “O'zbekiston” 2010.
- 1.7. O'zbekiston Respublikasining “Kredit axboroti almashinuvi to'g'risida”gi qonuni. T.: “O'zbekiston” 2011.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Qarorlari.

- 2.1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 6.05.2016 y. PQ-2344-sonli “Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va ularning resurs bazasini rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risidagi ” qarori.
- 2.2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 26.11.2010 y. PQ-1438-son "2011-2015 yillarda respublika moliya-bank tizimini yanada isloh qilish va barqarorligini oshirish hamda yuqori xalqaro reyting ko'rsatkichlariga erishishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida" gi qarori.
- 2.3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.04.2010 y. PQ-1317-son "Bank tizimining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va investitsiyaviy faolligini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori

2.4. Tijoratbanklaridepozitlariga axoliva
xo'jaliksub'ektlaribo'shpulmablag'larinijalbetishniyanada
rag'batlantirishqo'shimcha chora-tadbirlarito'g'risida
O'zbekistonRespublikasiPrezidentining 06.04.2009 y. PQ-1090-sonQarori

2.4. Tijoratbanklarininginvestitsiyaloyixalarinimoliyalashtirishga
yo'naltiriladiganuzoqmuddatlikreditlariulushiniko'paytirishnirag'batlantirishborasi
dagiqo'shimcha chora-tadbirlarto'grisida O'zbekistonRespublikasiPrezidentining
28.07.2009 y. PQ-1166-sonliQarori

2.5. "Banktiziminiyanada rivojlantirishva bo'shpulmablag'larinibank
aylanmasiga jalbetishchora-tadbirlarito'g'risida"
O'zbekistonRespublikasiPrezidentiningQarori 07.11.2007 y. N PQ-726

2.6. "Banklarningkapitallashuviniyanada oshirishva
iqtisodiyotnimodernizatsiyalashdagiinvestitsiyajarayonlarida
ularningishtirokinifaollashtirishchora-tadbirlarito'g'risida"
O'zbekistonRespublikasiPrezidentiningQarori 12.07.2007 y. N PQ-670

2.7. "Tijoratbanklariningkapitallashishdarajasini
oshirishnirag'batlantirishchora-tadbirlarito'g'risida"
O'zbekistonRespublikasiPrezidentiningFarmoni 19.12.2006 y. N PF-3831

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

3.1. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va
modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish. "Xalq so'zi" 19.01.2013

3.2. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosichga
ko'taradigan yil bo'ladi. T."O'zbekiston" 2012. -36b

3.3. KarimovI.A. Barcha reja va dasturlarimizVatanimiztaraqqiyotiniyuksaltirish,
xalqimizfarovonligini oshirishga xizmatqiladi.T.: "O'zbekiston" 2011. 54b.

3.4. KarimovI.A. "Jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqirozi,
O'zbekistonsharoitida unibartarafetishningyo'llariva choralari". T.: "O'zbekiston".
2009

4. Sohaga oidme'yoriyhujjatlar

4.1.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me'yoriy hujjatlar to'plami. T.: 2010.

4.2. Kredit axborot milliy institutining ma'lumotlar bazasini shakllantirish hamda banklararo kredit byuro-siga va tijorat banklariga kredit axborotlarini taqdim etish tartibi to'g'risida Nizom. 2004 y. 21 may.

4.3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi tomonidan tasdiqlangan 25.07.2015 y. 19/14-sonli "Tijorat banklarilik vidligini boshqarishga qo'yiladigan talablarni to'g'risida" gi Nizom.

4.4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi tomonidan 2015 yil 13 iyunda tasdiqlangan va O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2016 yil 6 iyulda 2693-son bilan ro'yxatdan o'tgan "Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo'yiladigan talablarni to'g'risida" gi Nizom

5. Asosiy adabiyotlar

5.1 Abdullaeva SH.Z. "Bank Ishi" T.: "Moлия" 2005 й.

5.2 Abdullaeva SH.Z. Bank risklari va kreditlash. – Toshkent: Moliya, 2002.

5.3 Alimov I.I. va boshqalar "Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari" T.: "TDIU" 2011 y.

5.4 Анна Эрлих «Технический анализ товарных и финансовых рынков». М.: «Инфра-М» 2004. -173с.

5.5 Балабанов А.И., Боровкова Вик. Банки и банковское дело: учебник. 2-е изд. –СПб.: Питер, 2009.-448с.

5.6 Банковские операции: учеб. пособ. для средн. Проф. Образования / под ред. Ю.И. Коробова. – М.: Магистр, 2007. – 446 с.

5.7 Банковские операции: учебное пособие / кол. авторов ; под ред. О.И. Лаврушина. - М.: КНОРУС, 2007. - 384 с.

5.8 Банковские операции: учебное пособие / кол. авторов; под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2010. – 384 с.

5.9 Банковское дело: Учеб. / Под ред. Г. Белоглазавой, Л. Кроливецкой - СПб: Питер, 2008. -400с.

5.10 Банковское дело: Экспресс – курс: Учеб. пособ. / Под ред О.И. Лаврушина М.: Кнорус , 2008 -352с. Бурлак Г.Н., О.И.Кузнецова «Техника валютных операций». – М.: «ЮНИТИ» 2004.

5.11 Ермаков. С.Л. Основа организаций деятельности коммерческого банка. Учебник. – М.: КНОРУС, 2009 – 656с.

5.12 Жарковская. Е.П. Банковское дело:Учеб. - М: «ОМЕГА -Л»,2008 – 476 с.

5.13 Краливецкая Л.Н. Банковское дело: кредитная деятельность коммерческих банков: учеб. пос. – М.: КНОРУС, 2008. – 280 с.

5.14 Mullajonov F.M. va boshqalar. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi. T. "O'zbekiston" 2011.

5.15 Rashidov O. Y. va boshqalar. Pul, kredit va banklar. T.: "Cho'lpon" 2011.

5.16 Финансы, денежное обращение и кредит. Учебник под ред. акад В.К.Сенчагова, А.И.Архипова. –М.: «Проспект». 2010. 366 б

5.17 Финансы, денежное обращение и кредит. Учебник под ред. акад Г.Б.Поляка. –М.: «ЮНИТА-ДАНА» 2010.

5.18 Acharya, V.V., Hasan, I., Saunders, A., 2006. Should banks be diversified? Evidence from individual bank loan portfolios. Journal of Business 79, 1355-1412.

5.19 Anderson, R.C., Reeb, D.M., 2003. Founding-family ownership, corporate diversification, and firm leverage, The Journal of Law and Economics 46, 653-684.

5.20 Baele, L., De Jonghe, O., Vennet, R.V., 2007. Does the stock market value bank diversification? Journal of Banking & Finance 31, 1999-2023.

5.21 Demsetz, R.S., Strahan, P.E., 1997. Diversification, size and risk at bank holding companies. Journal of Money, Credit and Banking 29, 300-313.

6. Qo'shimcha adabiyotlar

6.1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning 2011 yilning asosiy yakunlariva 2012 yilda O'zbekistonni ijtimoiy-

iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi "2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi" mavzusidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot. 2012. – 282 b

6.2 B.Yu.Xodiev, A.Sh.Bekmurodov, U.V.G'ofurov.
"O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatiga barpo etish ustuvor maqsadimizdir" ma'ruzalarini o'rganish bo'yicha o'quv slubiy majmua. T. Iqtisodiyot. 2010. – 214 b

7. Davriy nashrlar, statistik to'plamlar va hisobotlar

- 7.1 Bozor, pulva kredit.
- 7.2 Bank axborotnomasi, gazetasi .
- 7.3 O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining yillik hisobotlari
- 7.4 O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yillik hisobotlari
- 7.5 "Turonbank" ATB Termiz filiali yillik hisobotlari

8. Internet saytlari

- 8.1 www.cbu.uz - O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki
- 8.2 www.uba.uz - O'zbekiston banklar assotsiatsiyasi
- 8.3 www.nbu.com- O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki
- 8.4 www.xb.uz - O'zbekiston Respublikasi aktsiyadorlik tijorat Xalq banki
- 8.5 www.asakabank.uz- "Asaka" aktsiyadorlik tijorat banki
- 8.6 www.turonbank.uz- "Turonbank" aktsiyadorlik tijorat banki
- 8.7 www.aloqabank.uz- Aktsiyadorlik tijorat "Aloqabank"

